

Հ. Ե. Յ. Կ. Ը. Կ. Ը. Ե. Ը. Ը. Ե. Ը. Ը.

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԵՎ ՄԱՆԱԿԱՎ ԱՐԺԱԿԱՆ ՕՐԱԳԻՐ.

№ 2. ՓԵՏՐՎԱՐ. ԵՐՐՈՐԳ. ՏԱՐԻ. ՄԱՐՏ. № 3.

ԲՈՎԱՆԳԱԿՈՒԹԻՒՆ

Երևա.

- 1 Թշվառներ, (Վ. Հիլզի գործառնից), Միրիել Կար-
կոպուր, ԻՇԽԱՆ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻ 81.
- 2 Մի քանի խօսք Հայ կինարմատների մասին, Օ. ԳՐԻ-
ԳՈՐԵԱՆ. 94.
- 3 Կանանց դրուժիներ Ամերիկայում (Ը. Կոլաչեկի
գործ), Վ. ԵՂԻՍԵՕԱՐԵԱՆ և Ս. ՄՈՒԹԱՑԵԱՆ . 104.
- 4 Քրիստոս և Ճշմարտութիւն, քարոզ, ԻՇԽԱՆ
ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻ. 114.
- 5 Երիտասարդ Յ. Մուլթանեանի մահը Մօսկվայում,
Վ. ԵՂԻՍԵՕԱՐԵԱՆ 121.
- 6 Ս. ԵՍԵՕԱՐԵԱՆՅԻ ճառ. 123.
- 7 Յ. ՄԻԲԻՄԱՆԵԱՆԻ ճառ. 125.
- 8 Նամակ Համախոյ (Նամակ պատասխան). Մեր
ուսանողների հաշիվը, Ս. ԳՈՒՐԳԵՆԵԱՆ . . . 127.
- 9 Նամակ դէպի խմբագրող Մօսկվայից (Ուսանողական
ընկերութեան մուտքի և ծախսի հաշիվը), Վ. ԵՂԻ-
ՍԵՕԱՐԵԱՆ 130.
- 10 Նամակ դէպի խմբագրող Նուխոյց, Յ. ԱՆԱԳ-
ՉԱՆ. 134.

(Գարձրու վերջին էրեսը)

ԹԻՖԼԻՍ.

1867.



— «Հայկական Աշխարհի» այս Քննչի հետ բաժանվումէ ստորագրողներին Վ ԵՀատիտ Գէորգ Աթոռիկոսի Փօռօգրաֆիական պատկերը նվիրաբար, ինչպէս խոստացել էինք. Պատկերը առանձին Էս Կարելի է ստանալ պ. պ. Ա. Ալադաթեանի և Ալ. Լեւիքիաճեանի զրավաճառանոցներում 50 կօպէկօպ. Իսկ հոգեւորականների համար 25 կօպէկօպ. Նոյնտեղ վաճառվումէ Կերսէս Մի Փօռօգրաֆիական պատկերը 25 կօպէկօպ.

— Առաջարկված Վ ԵՀատիտ Հօր պատկերս որովհետև օրինակված է հին պատկերից, երբ Վ ԵՀատիտ Գէորգ Աթոռիկոսը դեռ Թիւրքիայի մէջ էր, օրագրին Խմբագրութիւնը մտադիր է նորէն պատրաստել մեր ազգայնամբ Աթոռիկոսի նոր լիաօգրաֆիական պատկերները.

— Օրագրին Խմբագրութիւնը նորէն խնդրումէ օրագրին հետ որեւիցէ հաղորդակցութիւն ունենալ ամէն ցանկացողին ուղղակի դէպի խմբագրողը դիմել առանց ուրիշ և ի ջն ուրդ ու թեան.

— «Հայկական Աշխարհի» Քննչից մինի հետ կողարկվի ստորագրողներին նվիրաբար նոյնպէս Օէյթունեան իշխանների կամ Վարդան Մամիկոնեանի լիաօգրաֆիական պատկերը.

Ամէն հեղինակի յօդվածը, բացի օրագրում տպելուց, առանձին կտպվի հեղինակի համար, եթէ նա ցանկանումէ, 100—200 օրինակ ձրիաբար, միայն թէ հեղինակը, յօդվածը մեղհանքներու հետ, յայտնէր իւր ցանկութիւնը.

Ամէն հայաբնակ քաղաքից տարին 3 ամսակ ուղարկողին տեղացի Հայերի սովորութիւնների, ավանդութիւնների, վարք ու բարքի, խօսված բարբառի, ընդհանրապէս կեանքի գործունէութեան վերա, այլև զանազան դավառական բարբառների գրված ժողովրդական առակներ, առասպելներ, առածներ ուղարկողին խոստանումենք ուղարկել «Հայկական Աշխարհը» ձրիաբար.

«Հայկական Աշխարհի» լեզվականոններ խմանալ ցանկացողը կարող է գտնել այն օրագրի 1866 թվի 8 Քնում.

Հ. Ե. Յ. Կ. Ե. Կ. Ե. Կ. Ե. Ե. Ե. Ե. Ե. Ե. Ե.

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԵՎ ՄԱՆԿԱԿԱՆ ԵՐԺԱԿԱՆ ՕՐԱԳՈՐԾ.

ՓԵՏՐՎ. ԵՐ. 1867.

№ 2.

ԵՐՐՈՐԴ՝ ՏԵՐԻ.

Quod possum facio, faciant meliora potentes.

Ինչ կարող եմ կատարումեմ, թող աստիճանաբար ավել լավ օվ կարող է.

Թ. Շ. Վ. Ե. Թ. Կ. Ե. Կ.

Վ. իկտոր Հիւզօի բամբակ. ¹⁾

Հեղինակի առաջաբան.

Մինչև որ մարդս պիտի խեղդվի հասարակական մտքով, մինչև որ երկրիս վերա պիտի լինի ազդեցութիւն և ազդեցութիւն, առաջարկված գրքիս նման գրքերը կարող չեն անագուստ լինել.

Ազգայ. ութ հարիւր տասն և հինգ թվականին, Վ. քաղաքում, եպիսկոպոսական պաշտօնը վարումէր Շ. արլ—Ֆրանսուա—Բիշօպիւ—Միլիէլը. Սա 75 տարեկան ծերունի էր. Սա վարումէր այդ պաշտօնը. Վ. քաղաքում 1806ից, որ ստացել էր անպատեհ կերպով.

Նապօլէօն Եռանի թագադրութենից փոքր ինչ առաջ, Միլիէլը, որը քահանա էր Բ. քաղաքում, եկավ Փարիզ իւր ծուխի մի աննշան դործի համար. Բազմաթիվ մարդիկն էր թվում, որոնց նա պիտի այցելութիւն անէր, նա ներկայացավ մի խնդրով կարդինալ Ֆէլին ևս. Միանգամ, երբ կայսրը ամրոց էր եկել իւր հօրեղբոր մօտ, Միլիէլը, նախանձնեակում սպասելիս, ուղղակի կայսրին պատահեց.

¹⁾ Ե.յս բազմահատոր բամբակ միասին թարգմանվեցավ և 12 լիզուններով հրատարակվեցավ. Եռանիս ամիսներում 100,000 օրինակ ծախվեցավ.

Նապոլեոնը նկատեց, որ ծերունին նայումէ իւր վերա մի առանձին հետքերը թեամբ, յետ դարձաւ և հարցրեց. «Օվ է այս խղճուկը?»

— Թագաւոր, պատասխանեց Միրիէլը:— Ղուք նայումէք մի խղճուկին, իսկ ես նայումեմ մի մեծ մարդի վերա. Մեղանից իւրաքանչիւր կարօղ է սորանից շահվել:

Միւսնոյն երեկոտան կայսրը հարցրեց կարդինալին քահանայի անունը և քանի մի ժամանակից յետո, Միրիէլը եպիսկոպոս նշանակվեցաւ Պ. քաղաքում:

Իւր տեղը հասնելուց յետո, Միրիէլը բնակեց եպիսկոպոսական պալատում այն պատվով, որը կայսերական հրովարտակի զօրութեամբ, մարշալից յետո անմիջապէս պատկանումէր եպիսկոպոսին: Առջ քաղաքադուխը և նախագահը եպիսկոպոսին այցելութիւն գնացին, իսկ եպիսկոպոսը իւր կողմից առաջին այցելութիւնը զինվորական զաւառապետին և պրէֆէկտին գնաց. Պալատը, ուր բնակումէր եպիսկոպոսը, ձեռննումէր մի ընդարձակ և գեղեցիկ շէնութիւն, իւր հարմարավոր դրութեամբ, մեծադիր և բարձր սենեակներով, գրասարաններով և կամարատեղերով: Նորա կողքին հիվանդանոց կար, որը նեղ և ցած միայսրկ շէնութիւն էր իւր փոքր պատէրով: Իւր գալուց երեք օր յետո, եպիսկոպոսը հիվանդանոցին այցելութիւն գնաց. Ամէն բան մանրամասնաբար նկատելուց յետո, հիվանդանոցի կառավարչին իւր մօտ հրավիրեց.

— Պարոն կառավարիչ, ասաց նա: որքան հիվանդներ ունէք?

— Վասն և վեց, հայր սրբազան:

— Իմ հաշիւով ես այդքան պիտի լինին, պատասխանեց եպիսկոպոսը:

— Մահճակալները, ասաց կառավարիչը, դրված են բազմականեղ:

— Ես ես այդպէս նկատեցի, ասաց եպիսկոպոսը:

— Սենեակները փոքր են և օդը զժվարութեամբ է փոփոխվում:

— Ինձ ես այդպէս է թվում:

— Պարտէզն ես չտիպալանց փոքր է առողջացածների համար:

— Այդ ես արդէն ինձ ասացին, պատասխանեց եպիսկոպոսը:

Այս խօսակցութիւնը սեղանատանն էր:

Եպիսկոպոսը փոքր ինչ լռելուց յետո, հարցրեց կառավարչից:— Ինչպէս էք կարծում, որքան մահճակալներ կտարունակվին այս սենեակում?

— Եւ կարծուեմ, քսան, պատասխանեց եպիսկոպոսը իբր ինքն իւր հետ խօսելով, յետո դառնալով դէպի կառավարիչն, ասաց:

Պարոն կառավարիչ, այստեղ սխալ պիտի լինի. Պուք հինգ կամ վեց սննետիներում քսան և վեց մարդ ունեք. Մենք երեքս վաթսուն մարդի տեղ ունենք: սա ակնհերս սխալ է: դուք տեղափոխեցէք իմ տեղը, և ես ձերը.

Միւս օր հիվանդները տեղափոխվեցան եպիսկոպոսի տանը, և եպիսկոպոսը տեղափոխվեցավ հիվանդանոցում.

Միրիէլը ոչինչ նիւթական կարողութիւն ունէր. նորա քայրը վաթսուն տարեկան օրիորդը ստանումէր տարեկան հարիւր քրտան մանէթ. Ինքն Միրիէլը, որպէս եպիսկոպոս, ստանումէր երեք հազար եօթ հարիւր հիսուն մանէթ ռոճիկ. Այս գումարից նա իւր անձնական ծախսի համար թողնումէր երկու հարիւր հիսուն մանէթ, իսկ բոլոր մնացածը բաժանումէր աղքատներին և զործ էր ածում աստվածահաճո կարգադրութիւնների վերաւ. Այսպէս վարվումէր նա և իւր ճանապարհորդութեան համար սահմանված փողերի հետ.

Հիվանդանոցի տանը բնակելով, նա հետազա կերպով կարդալից առ միշտ իւր տարեկան ծախսէրը. Արաադրումէնք այստեղ նորա ձեռով գրված ցուցակը. «Իմ տան ծախսերի ցուցակը:

Հողերու ուսումնարանի (սէմինարիայի) համար 1500 Փրանկ
(375 մանէթ.)

Միախօնի ընկերութեան 100 Փր. (25մ.)

Աշխարհային Վազարեաններին 100 Փր. (25մ.)

Օտարերկրեա գեապանութեան սէմինարիային Փարիզում 200 Փր.
(50 մանէթ.)

Սուրբ երկրի հաստատութիւններին 100 Փր. (25.)

Որբերի մասին հոգացող ընկերութեան 300 Փր. (75մ.)

Նոյնամետակ ընկերութեան Արլում 50 Փր. (12½ մ.)

Բանտերի բարվոքման համար 400 Փր. (100մ.)

Բանտարկվածների միօթարութեան և ազատութեան 500 Փր.
(125 մ.)

Բնամտեկան հայրերի ազատութեան համար, որոնք բանտարկված են պարսքերի պատճառով 1000 Փր. (250մ.)

Ծխական հետաքննարանների չքավոր ուսուցիչներին ռոճիկ ավելացնելու 2000 Փր. (500մ.)

Վերին Ալդերի դէպարտամենտի մագաղինին 100Ֆր. (25մ.)
 Վ. քաղաքի Մանուկի և Սիստերոնի կանանց ընկերութեան,
 չքավոր աղջիկներին ձրի ուսուցանելու համար 1500Ֆր. (375մ.)
 Չքավորներին և Աղքատներին . . . 6000Ֆր. (1500մ.)
 Խմ սեփական ծախսերի համար . . . 1000Ֆր. (250մ.)

Իոլորը 15,000 Ֆրանկ, (3750 մանէթ).

Մինչև որ նա Վ. քաղաքի առաջնորդ էր, ոչինչ է փոխել այս ցուցակում. Տիկ. Բատիստինը չէր բողոքում, նա ուներ պէնսիօն— և եպիսկոպոսի 1000 ֆր. հետ 1500 Ֆր. էր առնում (375 մ.), որով և ապրումէին երկու պառավ կանայք և եպիսկոպոսը. Մի օր տիկ. Մագլուարը ասաց: զարմանումեմ, որ սրբազան հայրը չէ կամենում պահանջել այն փողը, որը պիտի հատուցանէ նորան դէպարտամենտը քաղաքային կառքի և վիճակին այցելութիւն գնալու ծախսերի համար. Այս ստանումէին առաջվան եպիսկոպոսները.

— Արդարև, դուք իրավունք ունեք, ասաց եպիսկոպոսը. Եպիսկոպոսը խնդիր տվեց. Վէտարտամենտը նշանակեց նորան տարեկան 3000 Ֆր. (750 մանէթ) այս անունով: „Վատքի, փօստի ծախսերի և վիճակին այցելութիւն գնալու համար ավելացրած փողը պ. եպիսկոպոսին.“ Շատերը աղաղակել ըսկսեցին այս գործի առիթով, և մի սէնատօրը, որը Ֆրանսիական լեւօլիւսիօնի ժամանակ հարուստներից կալվածներ խրքին էր ստորագրում, հավաստութիւնը տարածելու խոսք ասեց Վ. քաղաքի մօտ ստացել էր մի ընդարձակ գեղեցիկ կալված, գրեց հոգևոր գործերի նախարարին մի նամակ, որից հանում ենք այստեղ տառ առ տառ հետագա խօսքերը: „Վատքի ծախսեր! ինչին է հարկավոր կառքը այնպիսի քաղաքում, որտեղ բնակիչներ 4000ից պակաս են? Ճանապարհի ծախսեր! ինչին են պէտք այդ այցելութիւնները? Յետո ինչի պիտի մանկա փօստի ձիերով այս լիճնային կողմերում, երբ չկան մինչև անգամ մեծ ճանապարհներ! կարելի է միայն ձիով գնալ. Վամուրջներ անգամ դժվար կրճենն փօստի կառքը! Այս քահանաները ամէնքը այդպէս են ազատ և ժլատ. Վղբում նա ներխայնանում էր իւրանից մի առաքեալ, այժմ նա վարվում է ինչպէս ուրիշները. Նորան հարկավոր է կառքը և փօստի էկիպաժը. Նորան հար

կախոր է շուշուլութիւն, ինչպէս և առաջման կախիտպոսներին՝
 Ահ, այս հոգեւորականներ! Ամս, գործէին չին կարող լավ ա-
 ուջ գնալ, մինչև որ մենք չենք ազատովի այս խելագարներէից.
 Վերս պատկին! Իսկ ես, ես միայն կայսրի համար եմ, և այն
 և այն». Տիկ. Մաղուարը ուրախացել էր. Ալերջապէս և
 մեզ հասավ քանի մի կօպէկ, ասումէր նա Բաախտինին.

Նոյն երեկո կախիտպոսը գրեց և տվեց իւր բրոջ հետապ
 բովանդակութեան ցուցակը:

Աստքի և այցելութիւնների ծախսեր.

Հիվանդանոցին հիվանդներին մնի սուփ պատրաստելու հա- մար	1500 Փրանկ.
Լ. քաղաքի որբերի մասին հոգացող ընկերութեան 250 Փր.	
Վրապէնիօնում որբերի մասին հոգացող ընկերութեան 250 Փր.	
Ընկեցիկ մանուկների համար	500 Փրանկ.
Որբերի համար.	500 Փրանկ.

Իոլորը 3000 Փրանկ.

Սա էր կախիտպոսի ծախսացուցակը. Իսկ ինչ կվերաբերվի
 զանազան կախիտպոսական եկամուտքին, զանազան թոյլափու-
 թիւներին, մկրտութիւններին, քարոզներին, եկեղեցի օծելու, պատկ-
 ների և ուրիշ փողէր, կախիտպոսը խառութեամբ պահանջումէր
 հարուստներից, որովհետեւ տալիս էր սպրտաներին.

Ունեւորներ և չունեւորներ, հարուստներ և ա. քանակ միա-
 կերպ դալիս էին կախիտպոսի մօտ ոմանք տալիս էին, ինչոր ու-
 րիշներ առնումէին. Առաջինները դալիս էին օգնութիւն տալու,
 իսկ երկրորդները օգնութիւն ստանալու.

Մի տարի չանցավ, որ կախիտպոսը բոլոր բարեգործութիւն-
 ների միջնորդ և բոլոր թշվառների ապաստանարան դարձավ.

Կախիտպոսի ձեռով մեծ գումարներ էին գործածվում այդ
 աղնիվ նպատակով. Բայց ոչինչ չէր կարող հարկադրել նորան
 իւր կենցաղաւարութեան ձեւի մէջ մի բան փոփոխելու կամ
 իւր անձնական ծախսերը ընդարձակելու.

Կախիտպոսը իւր կառքը ողորմութեան վերա դարձնելով,
 այնու ամենայնիվ իւր այցելութիւններ միշտ անումէր. Վ. քա-
 ղաքի թեմը այն թեմերիցն էր, որոնք շատ գործակատարու-
 թիւն են պահանջում. Այդ թեմում հովիտներ չկան, սարեր
 չառ կան, մեծ ճանապարհներ գրեթէ չկան. 32 ծուխ, 41 յա-

Ջորդներ, և 285 եկեղեցիներ ցրված էին սարերում: Սոցա ամենքին այցելութիւն զնալ հիշա գործ չէր: Ապիսկոպոսը անումէր այդ: Մօտ տեղէր գնումէր ոտով; հովիտներում գնումէր միաձի կառքով, սարերում ձի հեծած: Ամէն տեղ հարմարավոր կարգադրութիւններ էր անում, ամէն մի պալատութեանը դարման տալով:

Ուսումնարանները նորա հոգացողութեան վերջին գործ չէին: Ամէն տեղ ինքն կկարգադրէր և կհորդորէր շարունակել ուսումը: Աթէ մի գիւղում չէր գտնում ուսուցիչ, նա ասումէր: «որովհետեւ 10—16 տուն ունեցող գիւղը չէ կարող սեփական ուսուցիչ պահել, պիտի ունենաք մի այնպիսի ուսուցիչ, որը կմանգա գիւղէրում, մինում 10, միւսում 12 օր մնալով և կուսուցանէ կարգալ դրել, համարել: Այսպէս համոզելով ինքն կգտնէր մի ազնիվ մարդ և կնշանակէր նորան գիւղէր: Ապիսկոպոսը միշտ կրկնումէր: որքան մեծ ամօթ է տգիտութենում մնալ! Մա միշտ հայրաբար էր խօսում: Պրազներ չէր գործածում, միշտ օրինակներով և առակներով էր սիրում խօսել: Այսպիսի էր Քրիստոսի ճարտարախօսութիւնը, որ լի էր համոզմամբ, և ուստի բոլորովին համոզող:

Ապիսկոպոսը անձնատուր էր լինում աղքատներին և թրշվառներին: Նրբ գործը բարերարութեանն էր վերաբերվում, նա չէր կանգնում ոչ մի բանի առաջ: Մտրան չէր վախեցնում նաև բացասութիւն, որովհետեւ նա կարողանումէր համոզել: Թէ ինչպէս էր ներգործում նա խօսքով—կարելի է տեսնել հետեւեալ քարոզից, որ ատաց նա մի օր մայր եկեղեցում:

«Միեւնի եղբայրներ, իմ ազնիվ բարեկամներ! Պրանսխառում կա մի միլիօն երեք հարիւր հազար գիւղական տներ իւրաքանչիւրը երեք լուսամուտ տեղով; մի միլիօն ութ հարիւր եօթանասուն հազար երկու լուսամուտ տեղով—գռնով և լուսամուտով, և վերջապէս երեք հարիւր քառասուն և վեց հազար խրճիթներ միայն մի բաց տեղով—գռնով: Մորա պատճառն է մի գործ, որը հարկ են կոչում պատուհանների և դռների վերա: Մայեցէք այս աղքատ գերդատաններին, պատալ կանանց, փոքր երեխաներին այս տներում, նայեցէք այս ջերմախառութիւններին և ուրիշ հիվանդութիւններին: Ասոված սրտգեւեղ է մարդիկներին օգ—օրէնքը նորան ծախում է մարդիկների վերա: Այս օրէն-

քը չեմ արհամարհում; բայց ես փառաբանում եմ Աստուծուն. Իդէրում, Վարում, վերին և ներքին Աշխարհում գիւղացիները չունեն նաև ձեռնասայլ,—նոքա սղորը կրում են մէջքի վերա; նոքա մում չունեն և այրում են փայտեա կտորներ կամ ձէթում թրջված պալան կամ կտավ. Միւսնայնը կարելի է տեսնել բոլոր վերին Վօթիներում. Վիւղացիները պատրաստում են իւրանց համար հաց վեց ամսով. Նոքա թխում են հացը կովի չորացած աղբով. Չմեռը կտրում են նոքա այս հացը կացինով և ամբողջ քսան և չորս ժամ թրջում են ջրում, որ կարելի լինի նորան ուտել. Նոքայրներ! Նայեցէք, ինչպէս չարչարվում են մարդիկ ձեր շրջակայքում.»,

Սարէրում և խրճիթում նա իբր իւր տանն էր լինում. Նա դիտէր մեծ և բարձր մաքէր ամենակոշտ բարբառով յայտնել. Խօսակցութենում նա քաղցր և ուրախ էր լինում. Նա ամէնքի հետ միւսնայն կիրսով էր վարվում; բարձր աշխարհականների, հոգեւորականների և հասարակ ժողովրդի հետ. Նա երբէք չուտ չէր տալիս վճիռը, հանգամանքները չչափած. Նա ասում էր: «տեսնենք ինչ կերպով է առաջ եկել սխալը.»,

Նա հսկայական խստութիւն չունէր և չէր պահանջում. Նա բարձրաձայն դավանում էր, կնճռալող սուրբերի անբավականութեամբ, իւր ուսումը, որը կարելի է գրեթէ այսպէս ամփոփել.

«Մարդս մի մարմին ունէ, որը միւսնայն ժամանակ նորա բռն և փորձութիւն է. Նա կրում է բռնը և թոյլ է տալիս փորձութեան. Նա պիտի հետեւէ նորան, զսպէ, հանդարտեցնէ, և հնազանդվի միայն անկարելութեան միջոցին. Այդ հնազանդութեան ժամին նա կարող է մեղք գործել; բայց այս կերպով գործված մեղքը ներելի է. Սա այնպիսի անկումն է, որը կարող է աղօթքով վերջանալ.

«Սուրբ լինել բացառութիւն է; արդար լինել կանոն է. Մոլորվեցէք, բնկէք, մեղ գործեցէք, բայց արդար եղէք!

«Արքան կարելի է սակավ մեղք գործել—սա մարդկային օրէնք է. Ամենեին մեղք չունենալ—հրեշտակի ցնորք է. Բոլորը, ինչոր հոգեցն է, ենթարկված է մեղքին. Մեղքը ծանրաբաշէ.»,

Եւպիսկոպոսը ներօղտմիտ էր դէպի կանայք և չքավորներ. Նա ասում էր: «կանանց, երեխաների, ծառաների, բոլոր թոյլ

ազքատ, տգէտ մարդիկների մոլորութիւնները, պրէրի, հայրերի, ուսուցիչների, հօգրների, հարուստների և ուսումնականների սխալներն» Ինչպէս երևում, ևսկիսկուպոսը մի օտարօտի և իւրան սեփական եղանակ ունէր զանազան գործէրը դատելու; ևս կարծիք եմ տանում, որ նա Ավետարանից ստացած լինէր այդ ձևը:

Եսկիսկուպոսը վարվումէր ամէնքի հետ միատեսակ— թէ հասարակ ժողովրդի և թէ բարձր կարգի մարդիկների հետ:

Նա նոյնպէս ասումէր: Նոցա, որոնք զուրկ են իմացութիւնից, սովորեցրէք ամէն բան, ինչոր դուք կարող էք: Հասարակութիւնը յանցաւոր է, որ ձրիաբար ուսում չէ տալիս: Նա պատասխանումէ այն խաղարի մասին, որը նա ստեղծումէ: Ահա խաղարով պատած մի հոգի; թէպէտ յանցանքը նա է գործել, բայց յանցաւորը նա չէ, օվ մեղանչումէ, այլ նա է, օվ ստեղծումէ խաղարը:

Եսկիսկուպոսի ներքին առանին կեանքը բոլորովին համաձայն էր նորա հասարակական գործունէութեան: Ինչպէս բոլոր ծերունիները և մտածող մարդիկների մեծ մասը, նա սակով էր քնում, նորա կարծատե քունը խոր էր լինում:

Հայր Միրիէլին կարելի էր կանչել հիվանդների և մեռնողների մօտ ամէն ժամանակ: Նա գիտէր, որ սա նորա ամենամեծ պարտականութիւնն էր և ամենամեծ աշխատանք: Այրիները և որբէրը չէին կանչում նորան: Նա ինքն էր գալիս: Նա կարողանումէր երկար ժամէրով նստել այն մարդի հետ, որը կորցրել է իւր սէղիլի բրոջ, կամ այն մօր հետ, որը թաղել է իւր որդուն: Ինչպէս գիտէր նա երբեմն լռել, նոյնպէս գիտէր և խօսել երբեմն: Հիանալի մխիթարող էր! Նա չէր աշխատում վիշտը մոռացութեամբ թելթեւանելու, բայց աշխատումէր նորան յոյսով բարձրացնելու և ազնվացնելու: Նա ասում էր: «Օգուշացէք մեռածների հետ այնպէս վարվելու, ինչպէս վարվումէք դուք: Մի մտածէք այնոր վերա, ինչոր հող է դառնում: Նայեցէք ուշադրութեամբ: ձեր հանգուցեալի կենդանի փայլումը դուք երկնքում կաննէք:» Նա գիտէր, որ յոյսը ապրեցնումէ, նա աշխատումէր մարդին հաշտեցնելու և հանգրստացնելու յուսահատութենում, աշխատումէր մարդին ցավից և վշտից ազատելու. . . .

Եպիսկոպոսը ողորմածութեանն էր նվիրված ամբողջապէս. Եռալօտնէր ամէն օր նա պատարագ էր մատուցանում. Յետո նախաճաշումէր սև հացով և կաթնով. Այնուհետև նա պարապումէր.

Եպիսկոպոսը շատ պարապած մարդ է. Եկեղեցու, քահանայի և ժողովուրդի գործերը կանոնաւոր գրեթէ նորա ամէն մի ժամը. Ազատ ժամին կամ իւր պարագիւրէն էր մշակում, կամ կարդումէր և գրումէր. Այն օրինակէ լավ եղանակ էր լինում, եպիսկոպոսը գրասեղանէր ոտով. Այս և այնտեղ կանգնումէր, տոյնութիւն էր անում չքավորներին, երբ փող էր ունենում, և հարուստներին, երբ փող չէր ունենում. Նա ամէն տեղ ուրախութիւն էր բերում. Նորա ներկայութիւնը մի տեսակ տաքութիւն և լոյս էր հաղորդում սոհաստրակ. Երեւոտնէր և ծերունիներ գուրս էին զայիս տներից եպիսկոպոսի վերա նայելու, ինչպէս որ մարդիկ տրեգակին ևն նայում. Նա օրհնումէր, և նորան էին օրհնում. Եթէ ոք մին մի կարօտութիւն էր ունենում, նորան եպիսկոպոսի տունն էին ցոյց տալիս.

Օրօտանքից յետո նա ճաշումէր; ճաշը նախաճաշին էր նմանում. Երեկոտան 9 ժամի կէսին նա ընթրումէր իւր քրոջ հետ. Տիկ. Մաղլուարը սպասավորութիւն էր անում. Նորա ընթրիքը լինումէր կանաչեղէնից և սուգից. Նսկ եթէ նորա մօտ մի քահանա էր մնում գիշերով, ընթրիքին ավերացնումէր տ. Մաղլուարը կամ ձուկ, կամ թռչուն. եպիսկոպոսը չէր բողբոջում.

Ընթրիքից յետո գրեթէ կէս ժամ խօսումէր իւր քրոջ և տ. Մաղլուարի հետ, որ կասարումէր աղախնու և անտեսութեան պաշտոն. Այնուհետև նա իւր սենեակում պարապումէր, շարադրումէր. Նա փոքր ինչ ուսեսալ էր նոյնպէս և թողեց հինգ կամ վեց բալական հետաքրքիր ձեռագիրներ; սոցա թվումէր և Ծննդի այս բնարանի վերա գրված ճառը: «Աղբում շրջումէր Աստուծու հոգին ջրերի վերա».

Գրքեր կարգալու ժամանակ եպիսկոպոսը խոր մաածմունքի մէջ էր մտնում երբեմն, և վերջը գրքի երեսների վերա գրումէր բանի մի տող. Ահա նոցանից միւր: «Դու, օվ Գոյութիւն! Դու, որին Եկեղիաստը կոչումէ Ամենակարողութիւն, Մախարայիցին—Ստեղծօղ, Թուղթը դէպի Եփեսացիներ—Ազատութիւն, Բարութք—Անվախճանութիւն, սաղմոսները—Ի-

մաստութիւն և Ճմարտութիւն, Յովհաննէսը—Լոյս, Թագաւորների Գիրքը—Տէր, Ալքը—Նախախնամութիւն, Ղ և տականները—Արբութիւն, Ասթերը—Արդարութիւն, ամէն արարածը—Աստված, մարդը—Հայր, իսկ Սօղօմօնը կոչուեալքեղ Ողորմածութիւն, և սա քո Անուններից ամենալաւն է.»,

Եպիսկոպոսի բնական տունը ընդամէնը վեց սենեակ ունէր, երեք գետնից ներքեւ, և երեքը առաջնայարկում. Տան կռեւ պարտէզ կար.

Անայքը բնակուեալին առաջնայարկում, իսկ եպիսկոպոսը ներքնայարկում. Առաջին սենեակը, որ բացվումէր փողոցի վերայ, սեղանատուն էր; երկրորդը ննջարանն էր, երրորդը աղօթարան. Բոլոր սենեակները մինից դէպի միւսը անցնելու էին; աղօթարանից ուրիշ կերպով չէր կարելի անցկենալ, բայց միայն ննջարանով, նմանապէս ննջարանից չէր կարելի անցկենալ, եթէ ոչ սեղանատնով. Աղօթարանում կար մի փակփող պահարան անկողնի համար; այդ անկողինը առաջարկումէր եպիսկոպոսը գիւղական քահանաներին, եթէ նոցա հարկը ստիպումէր գիշերով Գ. քաղաքում մնալու.

Սենեակների սարք ու կարգը շատ համեստ էր, որովհետեւ հասարակ սեղաններ և յարգեա աթոռներ էին. Բոլոր տունը պահպանվումէր ամենամաքուր կերպով. Այս էր եպիսկոպոսի միակ շռայլութիւն, որը թոյլատրումէր իւրան; նա ասումէր, որ այս շռայլութիւնը աղքատներից ոչինչ է խլում. Միայն թէ այսօր հարկավոր է ավերացնել, որ եպիսկոպոսը իւր առաջման կեանքից պահումէր իւր մօտ սեղանի վեց արծաթեա ամանաբաժին, սուփի գլխուկ, և երկու միաձոյլ աշտանակներ, որոնք ժառանգութիւն էին մնացած իւր մեծ մօրից. Այս աշտանակները իւրանց մէջ ունեցած մեղրամոմով մնումէին առհասարակ վառարանի վերտ, և ղնվումէին սեղանի վերայ, եթէ որեւիցէ օտար մարդ էր ճաշում նորա մօտ.

Ննջարանում մահճակալի ճակատում կար մի փոքր պահարան, ուր պահվումէր սեղանի արծաթեղէնը. Բայց այս պահարանը ամենեւին չէր կողպվում. Նմանապէս և տան դռները. Ներս մտնելու դուռը, մայր եկեղեցու հրապարակի կողմից, մի ժամանակ փականքով և սողնակով էր, բայց եպիսկոպոսը հրամայեց հանել նոցա, և դուռը թէ ցերեկով և թէ գիշերով փակ-

վումէր միայն դռնախափով. Աղբում այս հանգամանքը անհաս-
դատացնումէր կանանց, նոքա մինչև անգամ այդ մասին նկա-
տեցին եպիսկոպոսին, բայց նա պատասխանեց: «Եթէ դուք կա-
մենումէք, շինեցէք ձեր սենեակներին սողնակներ».: Ապիսկո-
պոսը իհարկէ այդ մասին հիմն ունէր, որ մեկնումէր նա Աստ-
վածաշնչի վերա գրված. երեք տողով: «ահա զանաղանութիւն:
դօկտօրի դուռը չալիտի կողպված լինի ոչ մի ժամանակ, քահանայի
դուռը միշտ պիտի բաց լինի».: Միւս գրքի վերա «Բժշկական
գիտութեան փրկիսոփայութիւն» վերնագրով նա նշանակել էր: «
միթէ ես նոյնպիսի բժիշկ չեմ, ինչպէս նոքա! Ես նոյնպէս իմ հի-
վանդներ ունեմ: առաջ ես ունեմ նոցա, որոնց նոքա հիվանդներ են
կոչում, և ապա իմ սեփականներ, որոնց ես թշվառներ եմ կո-
չում».: »

«Իարձնալ մի գրքի վերա նա գրել էր».: Մի հարցնէք նորա
անունը, օվ խնդրումէ ձեզանից իջևան. Մանուկանդ նորան,
օվ շփոթվումէ իւր անունից, օվ պաշտպանութեան հարկավո-
րութիւն ունէ: նա է իսկապէս կարօտ իջևանի, որին շփոթեց-
նումէ իւր սեփական անունը. Բայց ահա մի դիպված, որից
երևումէ, թէ ինչ մարդ էր եպիսկոպոսը.

Գասպար Բէսի ավագախումբը ոչնչացնելուց յետո, նորա
տեղը բռնեց լէիտէնանտ Արափատը. Սորա ավագակութիւնները
բնակիչներին սաստիկ անհանգստացնումէին. Եւրոպեանում նա
մի գիշեր մայր եկեղեցի էր մտել և դուրս էր տարել խորանից
բոլոր բանէրը. Ժանդարմները զուր էին հետամուտ լինում ա-
վագակին, — Արափատը միշտ ազատվումէր, իսկ երբեմն ևս ընդ-
դիմանումէր յայտնապէս. Այս ընդհանուր երկիւղե ժամանակ
եպիսկոպոսը գնումէր իւր թիւ. Արափատը պաշարել էր բոլոր
սարէրը մինչև Արլը և ավելի հեռու, և անցուդարձը վտան-
գավոր էր նաև թիկնապահ զօրքով. Անշանակէր երեք կամ
չորս ժանդարմներին. անօգուտ վտանգին կնիծարիել. Քաղա-
քապետը բոլոր զօրութեամբ աշխատումէր եպիսկոպոսին հա-
մոզելու, որ սա փոխէ իւր ճանապարհը. Եպիսկոպոսը ամենևին
չէր համաձայնում.

— Եվ դուք կամենումէք դնալ սրբազան հայր? աղադակեց քա-
ղաքապետը.

— Կամենու՞մեմ, և այնքան, որ բոլորովին հրաժարվումե՞մ ժանդարմներից, և մի ժամից դուրս եմ գնում.

— Գնումե՞ք?

— Գնումեմ.

— Միայնակ?

— Միայնակ.

— Սրբազան, դուք այդ չէք անի.

— Ե՛յնտեղ սարկերում, պատասխանեց եպիսկոպոսը, կա մի պարկեշտ և սակավաթիվ ընկերութիւն, երեք տարի է եւ նորան չեմ տեսել. Ե՛յնտեղ բնակու՞մեն իմ բարեկամներ, պարկեշտ և աղէիվ հովիվներ. Նոքա կարօտութիւն ունեն, որ ժամանակ առ ժամանակ խօսէին նոցա հետ Աստուծու վերա. Ի՛նչ կուտին նոքա այն եպիսկոպոսի վերա, որը վախենումէ? Ինչ կասեն նոքա իմ մասին, եթէ եւ չգնամ նոցա մօտ?

— Բայց! հայր սրբազան, ավագակները?

— Եւ այդ մասին մտածել եմ. Դուք ճշմարիտ էք. Եւ կարող եմ նոցա հանդիպել. Նոքա եւ կարօտութիւն ունեն, որ Աստուծու վերա խօսէին նոցա հետ.

— Բայց նա ավագակախումբ է, սրբազան! սա գայլերի խումբ է.

— Պարոն քաղաքադուլս! այդ երևի այն հօսան է, որին Յիսուսը ինձ հովիվ նշանակեց. ()վ գիտէ Նախախնամութեան ճանապարհները?

— Սրբազան, նոքա ձեզ կկողոպտեն.

— Եւ ոչինչ ունեմ.

— Նոքա ձեզ կսպանեն.

— Ծերունի քահանային, որը անցնելիս ինքն իւրան մրմնջումէ իւր աղօթքը? Ի՛նչի համար?

— Տէր Աստված! բայց եթէ դուք նոցա հանդիպէք?

— Եւ ողորմութիւն կինդրեմ նոցանից իմ չքավորներս համար.

— Հայր սրբազան, մի՛ գնաք. Աղաչումեմ ձեզ, դուք ձեր կեանքը վտանգին էք ենթարկում.

— Պարոն քաղաքագլուխ, ասաց եպիսկոպոսը միթէ միայն այդ է պատճառը? Եւ աշխարհում ապրումեմ ոչ թէ կեանքս փրկելու, այլ հոգնեղը աղատելու համար. Նախկոպոսը ճանապարհ ընկավ. Նա սարը անցկացավ, ոչ որին տեսավ, կենդանի և առողջ հա-

սով իւր «բարի բարեկամների», հովիվների մօտ. Գնալուց առաջ կամենալով «Օքեզ Աստված», աղօթքը հանդէսով կատարել, նա այդ ասաց քահանային. Բայց ինչպէս պիտի անել, որ չկար եպիսկոպոսական զգեստը?

Այն ժամանակ, երբ ամէնքը հոգումէին, որպէս զի որեւիցէ մի զգեստ պատրաստէին, երկու անծանօթ մարդիկ ձիով քահանային մի արկղ բերին, եպիսկոպոսի անունով, և խնդրեցին անհետացան. Երկուսն զրգում էր ձոն եպիսկոպոսական զգեստ, որը կողոպտւած էր Լաբրունի մայր եկեղեցուց, և նորա հետ մի տոմսակ: «Արաւատի կողմից սրբազան Միրիէլին».

— Տեսնումէք ահա, իս արդէն ասացի, թէ ամէն բանը կպտտաւոր, ասաց եպիսկոպոսը.

Արաւատը և նորա խումբը իհարկէ զիտէր միշտ թէ օվ, երբ, որտեղից, որտեղ պիտի անցնէր. Օվ պիտի զարմանա, որ ազնիվ և բարեխիղճ մարդին պատվումէ ոչ միայն հասարակութիւնը, այլև ավաղալը մի ահամա պատվով.

ԻՇԽԱՆ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻ.

Առաջարկելով այս հռչակավոր բռնանը, յոյս ունենք — առանձին ուշադրութիւն պիտի դարձնեն սորա վերա մեր ընթերցողները. Ազաշումենք մանավանդ մեր արժանապատիվ, սուրբ, սրբազան և բարձր սրբազան հայրերին կարգաւ Միրիէլ եպիսկոպոսի գործունեութիւնը առանց կրքի, առանց ասեղութեան, sine ira et studio, համակրելով և սիրելով սրբազան Միրիէլին. Եթէ մեզանում պատրիարքի հայկական անապատ կեանքում այդպիսի քրիստոսակրօն հոգեւոր հօր մի լինելութիւնը հրաշք, աստվածային հրաշալի առանձնաշնորհութիւն մի պիտի համարվէր, միթէ ցանկանային ևս, որ մեր հոգեւոր հայրերը համակրէին, սիրէին, նմանէին Միրիէլ եպիսկոպոսին ցնորք պիտի համարվի մեզ համար? Այս հարցին պատասխանը մենք կաշխատենք լսել մեր արժանապատիվ, սուրբ, սրբազան և բարձր սրբազան հայրերից. . .

Խմբ.

„ՄԻ ՎԵՆԵԻ ԽՕՍԻՐ ՄԵՐ ՀԱՅ ԿԻՆԵՐՄԱՏՆԵՐԻ
ՄԱՍԻՆ:”

„Я за то глубоко презираю себя,

„Что живу день за днемъ бесполезно губя.”

Н. Некрасовъ.

„Եւ այն պատճառով ինքս ինձ սաստիկ ատուումն,

„Որ կենսով աշխարհում անօգուտ ծրիրս վատնումն.”

Ն. Նէկրասով.

Արեւի է մեր Հայերից գտնվին այնպիսի մարդիկներ, որոնք մինչև այժմն էլ իմանալիս չլինին, թէ Օսմանլուի տէրութեանում (Թուրքաստանում) կան մինչև երեք միլիոն ու կես Հայեր, միայն 200,000 Հայ բնակիչ Ստամբուլ քաղաքումն են բնակում, իսկ մնացեալ Հայերը Հայաստանումն են բնակում, ինչպէս Արզրում քաղաքում, Վանում, Տրապիզոնում և ուրիշ քաղաքներում:

Ինչոր վերաբերվումէ այնտեղի Հայերի ընտանեկան կեանքին, ես ոչինչ չեմ կարող դրականապէս ասել, պատճառ որ ծանօթ չեմ. բայց եթէ աչքի տակ ունենանք այս բանը, թէ հասարակական գործերում իզական սեռը զրկված է իրաւունքներից, զրկված է մասնակցութենից, զրկված է իրան մարդկային ձայնից. թէ այնտեղի իզական սեռը օրինաւոր ուսում, դիտութիւն չէ ստանում, մինչև անգամ մեծ և բազմաշատ հայ քաղաքներում, ինչպէս Ստամբուլում, Սիւսիայում, Արզրումում և այլն. այն ժամանակը մծաւորապէս կարող ենք ասել, թէ ընտանեկան կեանքն էլ չպէտքէ ներկայացնէ իրաւունքների այն հաւասարութիւնը, ձայնի այն հաւասարակշռութիւնը. այլ թէ մէկը պէտքէ տիրապետէ միւսի վերա. իսկ միւսը միշտ կ'ընարմատը ննջարկվելով այդ գորութեանը, պէտքէ իր ամէն ծուռ հարմարները գործածէ, որ, եթէ չկարողանայ, տիրել իր տիրապետին, գոնէ այնքան աշխատել, որ իր կամեցածը և ցանկացածը կարողանայ կատարել տալ: Այս բանը մենք էլ տեսնում ենք Ռուսաստանի Հայերի կեանքի մէջ, պատճառ որ միւր դրութիւնն էլ միևնոյն է:

Մեզանից ամէն մէկը լսած կ'լինի, թէ այս ինչ մարդի կ'ենը իր ձեռումն ունէ բռնած իր մարդին, ինչպէս կամենումէ, այն-

սէս էլ իր մարդին խաղացնումէ, մէկ խօսքով մարդի գրակը կնոջ գլխին է, իսկ կնոջ չեքիլէն մարդի գլխին:», Ահա ամենօրեայ ընտանեկան կեանքից վերառած փաստ, որը հաստատում է իմ վերև ասած բանը: Արդեօք այս ինչիցն է առաջացել, ինչ բանի հետեանքն է եղել,—եթէ ոչ երկուսի մէջ եղած անհաւասարութենից,—որ մեր կեանքը, որը որ աւելի արեւելեան կեանքին է նմանում, բան թէ նորանից զանազանփում, որտեղ մարդը տիրապետում է կնոջ վերա, որտեղ կնոջ դերը ըստըրուկի վիճակին է նմանում, որտեղ բռնակալութիւնն է տիրապետում, այնտեղ, կրկնումեմ, կինը յաղթող է հանդիսանում և թէ ինչ ճանապարհով և ինչ հնարներով է այդ աստիճանին հասնում, թող Աստված ինքն ազատէ ամէն անբարեմիտ կնոջն էլ: Իսկ եթէ Թուրքաստանի մեր Հայերի ընտանեկան կեանքի պատկերը այսպէս չէր եղել, այլ կինը իր ձայնն էր ունեցել, իր ճշմարիտ տեղն էր բռնել, այդ բանը անպատճառ կ'այստնվէր և հասարակական գործերի մէջ, նմանապէս և գրականութեան մէջ. . . : Իայց որքան Թուրքաստանի հայ գրականութեան հետ ծանօթ ենք, նոցա պարբերական հրատարակութիւնների հետ, այդտեղ էլ, այդ դիպումածում էլ իդական սեռը ոչ թէ ներգործող է հանդիսանում, այլ անյայտ և ողորմելի վիճակում:

Թուրքաստանի Հայերի գրականութեան մէջ, ինչքան մեղ յայտնի է, ոչ թէ չկայ կինարմատի գրչից դուրս եկած մի նշանաւոր գրուած, ոչ թէ հայ կինարմատը չէ ցոյց տուել իր խելքը, չէ յայտնել իր ցանկութիւնները, փոքր ինչ նշանակութիւն ունենալու, իրաւունքներ ստանալու, այլ թէ Թուրքաստանի հայ գրականութեան մէջ չկայ և մի օրինաւոր շարադրութիւն, որ կինարմատներին վերաբերվէր, որ ուրիշ ազգերի կինարմատների դրութիւնների հետ ծանօթացնէր, ուրիշ ազգերի կինարմատների գրչից դուրս եկած աշխատութիւնների հետ ծանօթացնէր: Այնտեղի տպւած զրբերի ցուցակների մէջ մի զրբոյ էլ չես գտնի, որ սոցա վերաբերվի: «Վամնապէս, եթէ նոցա լրագիրները բլբլես մի ամբողջ տարվան մէջ մի երկու յօդուած կարելի է գտնես, բայց այն էլ տղամարդի գրված և օրիորդների փոքր ուսումնարանների քննութիւնների մասին:

Մեր Ռուսաստանի Հայերի գրականութիւնն էլ իդական սեռին վերաբերութեամբ եթէ աւելի վատ չէ, գոնէ միւլենոյն ոչնչութիւնն է ներկայացնում: Ռուսաստանի հայ իդական սեռն էլ կարող է պարծենալ այն բանով, ինչով որ Թուրքաստանին: Այսինքն, եթէ դառնանք դէպի Ռուսաստանի հայ գրականութիւնը և այնտեղից դատել կամենանք մեր գեղեցիկ սեռի մաւաւոր զարգացման և գործունէութեան մասին բացի միւլենոյն տխուր պատկերը և ցաւալի տեսարանը ոչինչ չենք տեսնի: Չես գտնի նմանապէս ոչ մի աշխատութիւն, որ մեր կինարմատները կամ օրիորդների մաւաւոր կեանքից բոլորով չլինի: Այս փառք և պատիւ օրիորդ Լույս Տէր Գրիգորեանին, որից ապագայում մեծ յոյս պէտքէ ունենանք, որը որ Պետերբուրգում մի փոքր աշխատութիւն ցոյց տուեց թարգմանելով Գրիմի առակները: Ահա բոլոր մաւաւոր աշխատութիւնները, որով կարող են Ռուսաստանի մեր հայ կինարմատները, եթէ պարծենալու է, պարծենալ:

Այս է գրականութեան վիճակը. ճշմարիտ բաղդավոր է հայ գրողը այս դիպվածում, որ կարողանում է մի քանի խօսքով, առանց որ և իցէ փոքր աշխատանքի, ներկայացնել բոլոր գրականութիւնը. . . .

Եւ այս օրերումս պատահմամբ իմ ընկերներին մէկի մօտ լինելով, որը Թիֆլիսից իր բարեկամ օրիորդների մէկից (Ա. Բ. 1) նամակ էր ստացել, կարգացինք այս յետեւեալ դանդաղաբան տողերը, որը որ շատ ու բիշ լոյս է գցում, թէ մեր կինարմատների պարագմունքի վերա և թէ նոցա ամէնօրվան զբաղմունքի վերա: «Ար կողմը որ դարձնում եմ աչքերս», ասում է օրիորդը, «ամէն տեղ կարդում եմ կանանց լուսաւորութեան և առաջադիմութեան մասին, բայց ինձ թվում է, որ մեր Թիֆ-

(1) Թող ներէ մեզ ամեն օրիորդ Ա. Բ. որ ես առանց նուրս կամքի և թոյլտվութեան համարձակվեցայ մէկ քանի տողեր նորա ուշադրութեան արժանի նամակից արտագրել այստեղ, բայց այս տողերը հայ օրիորդի գրչից զուրս գալով և ազատ սրտից բղխելով ճիշդ նկարագիր է մեր այժմեան կինարմատների պարագմունքի և զբաղմունքի, և որը որ մեզ վերա մեծ ազդեցութիւն ունեցաւ և կարծում ենք, որ միւլենոյն վերա էլ կունենայ:

լիցքի կանայքը օրէցօր աւելի և աւելի հետ են մնում, աւելի և աւելի են մոռանում իրանց պարտականութիւնները: Նոցա այժմեան գործ է դարձել միայն կովի, բամբասել, և լոտօխաղալ: Վու չկարծես, որ նոքա մինչև անգամ այնպէս են, ինչպէս մի քանի տարի առաջ քո ժամանակն էին, չէ. նոքա աւելի փոխակցան, նոքա ուրիշ բանի վերայ չեն մտածում, բացի լոտօն և թուղթը: Ում մօտ էլ որ գնաս հիւր մի որև իցէ հրեկոյ, ումը կտեսնես տանը. կամ ոչոքին կամ դահլիճը լի լոտօ և թուղթ խաղացող կանանցով: Մինչև անգամ թատրօնում նոցա ներկայացնում են իրանց լոտօներով, բայց թատրօնը ում համար է. հայ կանայքը ուշադրութիւն չեն դարձնում այդ բանին: Իհարկէ ամէնքը այդպէս չեն. բայց շատ, շատ սակաւ կարօղ եւ զտնել մտածող և լուսաւորեալ կին: Վու չկարծես, որ եւ մի բան աւելացնում են, ոչ. հաւատացնում են քեզ, եթէ չեմ պակասեցնում, ոչ ինչ չեմ աւելացնում, գուցէ եւ լաւերին չեմ ճանաչում իմ անբարդութենից. բայց ում որ ճանաչում են, ցաւալի է ասել, այսպէս են, ինչպէս եւ գրում են: Այս մինչև անգամ կարծում են, զգում են, որ ինքս էլ օրէցօր բթամտանում են, գործ ունենալով այդպէս կինարմատների հասարակութեան հետ: Հաւատացնում են քեզ, որ եթէ մեր կինարմատների դրութիւնը մի բանի տարի էլ այդպէս մնայ, այն ժամանակը նոքա ոչինչ բանի էլ չեն պէտք դալ, բացի այն, որ նոցա զուքեն և ման ածեն նոցա. . . .»

Եթէ Թիֆլիսի կանանց պարապմունքը այսքանս են միայն ինչ պէտքէ լինի Աստրախանի, Վլադիմիրի և միւս հայաբնակ քաղաքների. . . այս լաւ յայտնի է մեր Հայերին, միւլնոյն բամբասանքը, միւլնոյն ցաւալի գրութիւնը, միւլնոյն անօգուտ ժամանակ կորցնելը և վատնելը.

Մենք էլ լաւ գիտենք և մեր ծնողներն էլ իրանք լաւ են գիտում, որ եթէ նոքա իրանց աղջիկներին զանազան պանսիօներում (գիշերօթիկ վարժարաններում) կամ ուսումնարաններում տալիս են, ոչ թէ նորա համար, որ օրիորդները գիտութիւններ սովորեն, գիտութիւններից պտուղ քաղեն իրանց խելքի զարգացման համար, և որ գիտութիւնը իր բարիքեր աղգեցութիւնը ունենայ նոցա վերայ. քաւ լիցի, այլ թէ, որ ասեն թէ իրանց աղջիկները պանսիօններում ուսում են առել հինգ-

վեց տարի, Ֆրանսերէն ճարտար խօսումեն, պիանօի վերա
ածում և քնքոյշ պար գալիս ⁽¹⁾: Բայց բանը ինչ է. պիսիան
նոր սերունդին բաւական և լաւ ճանաչելով, իմանալով նոցա
կարծիքները և հասկացողութիւնները կարող եմ համարձակ ա-
սել, թէ մեր երիտասարդ տղաների ցանկացածը և պահանջունքը
ինչ են: Մեր ծնողներին և բարեկամներին լաւ յայտնի է, որ
պիսի մինչև հարիւրի չափ երիտասարդ հայ տղաներ Մօսկ-
վա և Պետերբուրգ քաղաքներում բարձր ուսումնարաններում
բարձր գիտութիւն և ուսում են առնում: Թէ այդ երիտա-
սարդները չորս—հինգ տարի մնալով Ռուսաստանի այդ լուսա-
ւորեալ քաղաքներում վարդանումեն, գիտութիւններ են սովոր-
ում, բարձր մտքեր են ստանում և թէ, որը որ ամէնից նը-
շանաւորն է, համազօրում են, թէ մարդս առանց ազնիւ աշխա-
տութեան մարդ է. պատճառ որ իւրաքանչիւր մարդը բան չչի-
նելով և պարագ ժամանակը վատնելով ուրիշի հայցն է կտրում
և մի խօսքով պարագիտ է դառնում: Ուրեմն մի կողմից մեր ե-
րիտասարդների ցանկացածը, գործ, մտաւոր աշխատութիւն և
գործունէութիւնէ, իսկ մեր օրիորդներինը գուրվել, պար գալ
լուստ և թուղթ խաղալ. մեր երիտասարդների միաբը լուսա-
ւորվելով, իսկ մեր աղջկաներինը անուսումն մնալով, այդ ա-
մէնը վատ հիւանդ կարող է ունենալ, որ մեր հայ երիտա-
սարդները իրանց համար, իրանց կամեցածին համեմատ, արժա-
նաւոր հայ օրիորդներ չգտնելով, այնպիսի օրիորդներ, որոնք
եթէ այնքան զարգացումը և այնքան ուսում չեն ունենայ, որ-
քան որ տղաները, գոնէ ընդունակ լինին երիտասարդների մրա-

(1) Այս չեմ կամենում բացասել, թէ Ֆրանսերէն լեզուն և
մուզիկան սովորելու հարկաւոր բաներ չեն, ընդհակառակը, դո-
քա էլ շատ հարկաւոր բաներ են. բայց թէ դոցա (Ֆրանսե-
րէն լեզվին և մուզիկային) ծուռ ուղղութիւն են տալիս: ()-
տար ազգի լեզուներ սովորելը նորա համար է, որ օգտաւետ
կարողանան լինել. որ այն բաները, ինչոր իր լեզվի մէջ չկա-
տղանայ ճարիւղ, իր լեզվի մէջ չլինի այդ ուրիշ լեզուներով
կարգայ: Աւ ոչ թէ յիմար—յիմար բաների վերա գործածվի,
այդ չէ ճշմարիտ նշանակութիւնը օտար ազգի լեզուներ սո-
վորելու: Միևնոյն կերպով և մուզիկայի նշանակութիւնը: Հիդ:

բերը հասկանալու,—կրկնումեմ, այս այն հետևանքը կունենայ, որ մեր երիտասարդները հարկադրված կլինին օտար ազգի աղջիկներին առնել, ուր բանի մի օրինակներ ունենք մեր առաջագեմ լուսաւորեալ և հայ զբաղաւթեան մէջ յայտնի մարդիկներին: Յայտնի է, մեր երիտասարդները այդպէս վարվելով և ուրիշ աղջերի հետ փեսայութիւն անելով, մեղք արած կլինին մեր հայ օրիորդների դէմ, բայց միւս կողմից էլ, կառնեն այնպիսիներէն, որոնք իրանց ցանկացածին յարմար կլինին:

Եթէ մեր իգական սեռն էլ զոնէ երիտասարդներին փոքր ի շատէ մօտ ուսումը չի ունենայ, մինչև օրինաւոր գիտութիւն չի ստանայ, մինչև այն ժամանակը անհաւասարութիւն կլինի, կշիռի մի կողմը շատ ծանր, միւս կողմը շատ թեթեւ, մինչև այն ժամանակը ազատ, խելացի ընտանեկան կեանք անհասկանալի և անկարելի կլինի: Եթէ ոչ, մի կողմից մեր ծնողները իրանց օրդիներին բարձր ուսումնարաններ են ուղարկում. իսկ միւս կողմից օրինաւոր ուշադրութիւն չեն դարձնում մեր օրիորդների մաքերը ծաղկեցնելուն: Չէ որ, եթէ մեր սիրելի ծնողները, մեր պատուելի Հայերը ցանկութիւն ունեն, որ լուսաւորութիւնը ծաղկէ և գիտութիւնները առաջ գնան Հայերի մէջն էլ, գործունեա և բարեխիղճ մարդիկներ, օրինաւոր և բան հասկացող քաղաքացիներ, միւս կողմից էլ խելացի տանտիկիներ, ուսեալ մայրեր շատանան, պէտքէ հարկաւոր ուշադրութիւն դարձնել որ կշիռի երկու կողմն էլ հաւասար լինի: Չէ որ պէտքէ աշխատել, որ երկուսին էլ մօտեցնել և ոչ թէ տղաներին առաջացնելով ու աղջիկներին անուսում թողնելով, հեռացնել—որից յետոյ չենք կարող ընդհանուր ազգային լուսաւորութիւն, բարոյական առաջադիմութիւն սպասել: Չէ որ մայր և կին աւած բաները բարձր բաներ են: Չէ որ լաւ և օրինաւոր ուսում առած մայրը այն արժանաւորութիւնը ունէ, որ խելացի և խոհեմ երեխաներ կարող է մեծացնել և վերջապէս չէ որ մարդ ու կնիկութիւնը այն ժամանակը բաղդաւոր կլինի, երբոր երկուսն էլ, մարդը և կինը, եթէ հաւասար ուսում չունեն, զոնէ ընդունակ են մէկմէկի մաքերը հասկանալ և մէկմէկին օգնել դործերի մէջ: Եթէ ոչ, ինչ դրութիւն կլինի այն երիտասարդին, որը որ ուսում է առել, միաբը դարդարել է գիտութիւններով, միշտ գործունէութեան մէջ է եղել. որի համար, ինչպէս մարմնաւոր

կերակուր կայ, նոյնպէս և մտաւոր կերակուր կայ,—ինչ կլինի նորա դրութիւնը, երբոր նորա կինը փոխանակ դաստիարակութեանը և կրթութեանը վերաբերեալ գրքեր կարդալու, որ կարողանայ ապագայում իր զաւակներին օրինաւոր մեծացնել. փոխանակ Ֆիզիօլոգիայով և անատոմիայով պարագելու, որ ծանօթանայ, թէ ընդհանրապէս մարդիս կաղմուածքին և թէ մանաւանդ, որ կարողանայ այն չարաչար կիրառութիւնների առաջը առնել, թէ ծնունդների ժամանակներում և թէ իր բոլոր կեանքի մէջ,—կրկնումեմ, այսպէս պահանջունք լինելով մարդի կողմից, միւս կողմից կնոջ ամբողջ օրվան մտածմունքը պէտքէ լինի իր գարդրօբը, իր զուքսերը, խնջոյքները, լոտօ և թուղթ խաղալը, և բամբասանքները:

Մէկի ցանկացածը, մէկի ամէնօրվան մտածմունքի առարկան հասարակական գործերը պէտքէ լինին. իսկ միւսինը արտաքին գործերը և անգործունէութիւնը.

Աւրեմն մեր քաղցր ծնողներ, մեր քնքոյշ ու գեղեցիկ օրիորդներ և մեր պատուելի բարեկամներ, եթէ ցանկութիւն ունէք, որ ձեր փեսաներից ուսում առած մարդիկ էլ լինին, այս իմ ասածներիս ուշադրութիւն դարձրէք և իմացէք, որ ժամանակը փոխվել է. երիտասարդները գործ են պահանջում և ոչ պարապ նստել և բամբասանքով պարագել:

Նմանապէս ցաւելով պէտքէ ասենք, որ մեր օրիորդները, երեւի անսովորութենից, ազնիւ և բարձր բաներին, լուսաւորութեանը և գիտութեանը օգնելում և առաջ տանելում չեն մասնակցում, իրանց այժմեան ձեռիցն եկածի համեմատ էլ չեն կամենում գործ կատարել աշխարհում: Էւուս չգնանք, միթէ մեր Թիֆլիսի հայ օրիորդները, որոնցից շատերը արդէն բոլոր Թիֆլիսցիներին յայտնի են իրանց մեծ ընդունակութիւններով դէպի մուզիկան, որոնք հռչակված են Թիֆլիսում իրանց պիանօի վերա արտիստիկական ածելով, ասումսմ, միթէ դոքա այսքան տարիների մէջ չկարողացան մի կօնցէրտ կազմել, մի փոքր ժամանակ կորցնել, մի փոքր նեղութիւն յանձն առնել և այդպէսով օգտուէտ լինել, թէ այն փոքր աղջիկների ուսումն նարանների համար, որոնք Թիֆլիսում կան և կամ յօգուտ մեր չքաւոր ուսանողներին: Միթէ այս վատ բան կլինէր, միթէ այս դոքա արժանաւորութիւնը և պատիւը չէր աւելացնի մեր

երիտասարդների աչքում. բայցի սորանից, միթէ դեռ երկար ժամանակ պէտքէ մեր օրիորդների բնական խելքը, նոցա քընքշութիւնը, նոցա գեղեցկութիւնը, որը որ բոլոր աշխարհին յայտնի է, միայնակ յատկութիւնները պիտի լինին նոցա, միթէ այդ յատկութիւնները չպէտքէ զարդարվին և պսակվին դիտութիւնների ու լուսաւորութեան ասպարէզում: Միթէ դեռ երկար ժամանակ պէտքէ մնան դբադված արտաքին բաներով, անգործունէութեամբ և ծուլութեամբ: Այս բոլոր պահանջութիւնները մեր արհիւ ու քնքոյշ օրիորդների մեղք չէ. նոքա պատրաստ կլինին ժամանակակից լինելու, եթէ նոցա ճանապարհ չոյց տվող լինի, եթէ նոցա ատող լինի, եթէ ժամանակիս պահանջմունքը ուրիշ են, եթէ այժմ գործունէութիւն, ազնիւ աշխատանք և գործ են պսակում և զարդարում մարդին: Ի՞նչ մեր արհիւ օրիորդները իմանան, որ ուրիշ երկիրներում, ուրիշ ազգերի մէջ կինարմատները իրանց քրտինքով, իրանց աշխատանքով ամէնօրեայ ասլուսան են ձարում և ոչ եթէ իրանց հօրից մնացած բաժինքով ու փողովն են պարծենում: Եթող իմանան, որ ուսումնարաններում դասեր են տալիս, կին բժիշկներ են դառնում, համալսարաններում դասախօսութիւններ (лекции) են լսում և անում:

Այս բաները պատմելով ես չեմ կաւկնում ասել, եթէ մեր հայ գերդաստաններն էլ իսկոյն գլխից վերափոխվին, իսկոյն Ափրոպացիներ դառնան, համալսարաններ գնան դասախօսութիւններ լսելու. . . . : Այլ եթէ ուրիշ աշխարհներում այս ինչ բաներ են լինում, եթէ ուրեմն վաղ եթէ ուշ և մեր կողմերումն էլ անշուշտ պէտքէ տարածվի. ուրեմն և մենք էլ աշխատենք այսօրից մեր ձեռից եկածքանել և մեր կեանքն էլ լաւացնել:

Ահա այս էլ Ռուսաստանի Հայերի ընտանեկան կեանքի պատկերը. հասարակական կեանքի մասին խօսելու բան չունեմ, որովհետեւ չկայ:

Ի՞նչ այժմ գործ գործելու ատաղբէզ է բացվում մեր իզական սեռի համար, որտեղ մանաւանդ մեր երիտասարդները պէտքէ լինին բանի հիմք գցողը և ստաջնորդը: Փառք Աստուծուն գնովի են այս կամ այն հայաբնակ քաղաքներում աղնել, և ժամանակի պահանջմունքը հասկացող կինարմատներ,

ինչպէս Թիֆլիսում տիկիներն է . . . Կ . . . Ը . . . և Ը ուշի քաղաքում . . . : Ամանապէս այդպիսի մի քանի օրինակներ գտնվել են և Թուրքաստանի հայ կինարմատների մէջ, որոնց ազդանունները այժմ միտքս չեն գալիս: Փառք և պատիւ այսպիսի տիկիներին, որոնք որ զանազանվում են միւս մնացեալ, անդործունեայ, չնչին բաներով պարսպող կինարմատներին, որոնց հասկացողութիւնը բարձրանում է մնացեալ անխորհուրդ կինարմատների հասկացողութենից: Որքա փայլուն աստղեր են մնացեալ մանր—մունր աստղերի մէջ: Բայց ամէն ջանքով պէտք է աշխատած, որ սոցա թիւն էլ աւելանայ, սոցա ազնիւ գործերին մասնակիցներ էլ աւելանան և միւս կողմից կատարած էլ չկայ, որ, եթէ նորա իրանք—իրանց ապարէղ եկան, յաղթելով զանազան մաքերին և նախապաշարմունքին, որոնք աւելի են խանգարում մեր իգական սեռին մի օրինավոր գործ գործելու անշուշտ կգտնվին և էլի շատերը, եթէ վնասող և օգնող լինի, եթէ առիթ լինի, որի պատճառով որ կարողանան յայտնվել: Արկնումնա՛, որ այս բանում մեր ազնիւ երիտասարդները պէտք է եռանդուն դեր խաղան, պատճառ որ սկզբում մեր կինարմատները կարօտութիւն կունենան տղամարդիկների օգնականութեանը: Ահա, մենք ոչստեղ տառաքելում ենք մի բան, որը որ ուրիշ լուսաւորեալ աշխարհներում շատ կայ և նմանապէս Պետերբուրգի մէջն էլ կայ: Խօսքս „Педагогическое собрание“ ի (մանկավարժական ժողովի) վերայ է: Պետերբուրգի մանկավարժական ժողովի վերայ մի ուրիշ անգամ կխօսենք, որովհետեւ յօգուածը շատ երկարանում է: Այս ժողովի առարկան կլինին մանկավարժութեանը և կրթութեանը վերաբերեալ հարցերը: Պէտք է ասած, որ մեր Թիֆլիսը պէտք է առաջին օրինակը ցոյց տայ ուրիշ հայաբնակ քաղաքներին. պատճառ որ Թիֆլիսում աւելի ուսեալ երիտասարդներ և կինարմատներ շատ կան, որ Թիֆլիսում աւելի բան հասկացողներ շատ կան և հնարներ էլ շատ կան: Այս ժողովը կկազմվի անդամներից, որոնց թվում կլինին թէ տղամարդիկ, թէ կինարմատներ, թէ երիտասարդներ և թէ օրիորդներ: Ժողովելու համար Ներսիսեան ուսումնարանի գահլիճը շատ յարմար է, որտեղ կարող են 2 շաբաթը մի անգամ հաւաքվել, ինչպէս Պետերբուրգում են անում, կամ աւել կամ պակաս: Այս ժողովն

րի մէջ հազար մի բան կգտնվի քննելու, դատելու, վիճելու և խօսելու. միայն բանին պէտքէ ձեռք տալ: Ախարդացվին այն յօդուածները, այն թարգմանութիւնները և շարադրութիւնները, որոնք մանկավարժութեանը և կրթութեանը կվերաբերվին: Փառք Աստուծուն բաւական ուսումնալսաններ ունենք զանազան քաղաքներում, որոնց հետ կարող են յարաբերութիւն ունենալ, որոնցը կարող են օգտակար լինել իրանց խորհուրդներով, թէ դասաւանդութիւններին վերաբերեալ առարկաների մասին և թէ տա հասարակ: Այստեղ մեծ օգուտ կունենայ, պատճառ որ մարդիկ մտերին բիզ—բիզ են լինում, երբոր կարգումէ դասաւանդութիւնների առարկաների հաշիւում և այնպիսի բաներ, որ Աստուած ինքն փրկէ և ազատէ, ինչպէս ճարտասանութիւն հանդերձ արտաբանական ձեռնարկութեամբ, արհեստ բանաստեղծութեան, բարոյական խմաստասիրութիւն: Մէկ խօսքով շատ ցաւալի բաներ են սոքա շատ ու պակաս ուսում առած մարդի աչքում:

Բայցի այս այդ ժողովներում կարելի կլինի քննել այն դասագրքերը և կարդալու գրքերը, որոնք որ մէկը կցանկանայ իր ծախսով, բայց ուրիշ շարադրածը տպել ալ և եթէ ԹԻՖլիսի մանկավարժական խորհուրդը ընդունէ մի այդպիսի գիրք, այն ժամանակը առաջարկելով միւս հայաբնակ քաղաքներումն էլ կընդունվի: Այս լաւ դիտեմ, որ օրիորդների մէջ շատերը կան, որ թարգմանութիւններ և շարադրութիւններ ունեն, բայց թէ մեր հին և փռած ու մաշված հասարակական կարծիքներին ենթարկվելով, չեն կամենում ԹԻՖլիսցիների և միայն բամբասանք սիրող ժողովրդի առարկայ դառնալ և այս պատճառով չեն էլ տպել տալիս: Հատ ցաւալի բան է, որ ազնիւ բանը, մոռաւոր աշխատանքը ծաղրածութեան քան է որ և իցէ հասարակութեան մէջ. . . : Բայց, երբոր բանին ձեռք կտան ոչ թէ մի անմեղ օրիորդ, այլ տասն, քսան, քառասուն խելացի մարդիկներ, կինաշմատներ, օրիորդներ միասին, այն ժամանակը հասարակական կարծիքը կթուլանայ և ժամանակով էլ տեղ կտայ այս նոր կարծիքին տիրապետելու միւսերի վերայ:

Ամէն մի նստի մէջ կարդացածը և ինչ գործ կատարածը կտպի լրագրի և օրագրի մէջ: Բայցի այդ ամէն մի անգամ և անդամուհի ժողովին կտայ տարին մի քանի մանէթ փող: Պե-

տերբուրդում 4 մանէթ է տալիս իւրօքանչիւր անգամը: Այսպէսով հաւաքված գումարից կառնվին այն դրքերը և օրագիրները ուրիշ լեզուների վերա տալիս, որոնք մանկավարժութեանը կվերաբերվին և այսպէսով ժամանակով մատենադարան էլ կկազմվի: Պետերբուրգի պեդագոգիկական ժողովի գլխաւոր պատճառը համալսարանի պրօֆէսորը (գասախօսն) է, որը որ մինչև այժմն էլ ժողովի նախագահ է:

Ուրեմն ով պէտքէ լինի այն աղելու անձը, այն մարդը և կինը, որ այս հարկաւոր գործը սկսէ և հիմնադիր լինի, որ իւր գործը, ուրեմն և անունը անմահացնէ, մեր մէջ և մի այսպիսի ապագայ սերունդի համար օգտակար գործի և հասարակութեան առաջադիմութեան պատճառ դառնայ: Այս բանումն յայտնի է շատ կաշխատեն այն երիտասարդները, որոնք Մօսկվայում և Պետերբուրգում ուսում առնելիս միշտ գանգատում էին, թէ մեր կեանքը արևելեան կեանք է, թէ մեր մէջ հասարակական կեանք չկայ, թէ մեր գերդաստանները և օրիորդները հեռացնումենք միւսերից, թէ այս վերջինները գործ չեն շնորում, թէ այդ պատճառով շատ երիտասարդներին և սոցիալիստների ընդունակութիւնները պէտք չեն գալիս և ծուռն են ուղղվում, և այլն. և այլն. . .

Ում համար մէկ խօսքով թանկ է իր զաւակների բաղբաւորութիւնը, լուսաւորութիւն ասած բանը, սոցիալին առաջադիմութիւնը, թող իր ձեռից եկածին համեմատ աշխատէ, որ թիֆլիսում այս բանը սկսվի, որը որ, ինչպէս վերև ասացի, օրինակ պէտքէ լինի և Վովկասի միւս հայտնակ քաղաքներին:

Պետերբուրգ.

Օ. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ:

ԿԱՆԱՆՅ ԳՐՈՒԹԻՒՆԸ ԸՄԵՐԻՆԱՌՄ:

(Աղօրժ Կօլաէկի աշխատութիւն):

Հեղինակը այս իւր աշխատութիւնը ընծայումէ այն բոլոր կանանց, որոնք հասկանումեն իւրանց իսկական նշանակութիւնը:

Առաջաբան:

Թէ ինչ տեղ պէտքէ բռնեն կանայք այժմեան հասարակութեան մէջ—սա մի վիճողական հարց է: Ավրօստում այդ

հարցը ամենքից առաջ Գրանսիացիները բարձրացրին, որտեղից տեղափոխվեցաւ Գերմանիան: Աորա վիճակը մեզանում այն դրութեան մէջ է, ինչպէս և քննարկող հասարակական ինտելիկները: Այս հարցը մշակվում էր միայն գրականութեան մէջ, բայց կիսանքի մէջ իսկ նշանակութիւն չունեցաւ, ուստի մինչև այժմ անվճռելի մնաց և ոչինչ հետեանք չունեցաւ: Այնու ամենայնիւ կանանց հարցը երեք զանազան հայեացքներ բարձրացրեց կանանց վերայ: Այս հարցում կարելի է զանազանել երեք կողմնակցութիւն — աջ, ձախ և միջին: Առաջին կողմնակցութիւնը մարդիկներին կանանցից բարձր է համարում, երկրորդը ընդհանուր կանանց մարդիկներից բարձր է համարում, իսկ վերջինը հաւասարում է նոցա իրաւունքները: Այս բոլոր երեք հայեացքները պաշտպաններ ունեն զանազան ուսումնասիրաները:

Առաջին կարծիքը պաշտպանում է Շօփէնհաուսէրը, երկրորդը — Իւնգը: Կանանց հարցով թէ տեսական և թէ գործնական կերպով պարապող ուսումնասիրաները չունենալով կանանց դրութեան վերայ իսկական կարծիք երևակայում են նոցա կամ թագուհի կամ ստրուկ — աղախին:

Եթէ կհարցնէք ինձ, թէ որ կարգին եմ պատկանում այդ հարցի մէջ, — կպտտալսանեմ. ոչ մէկին: Իմ պատմութիւնը ոչինչ չունէ ընդհանուր այդ կարծիքների հետ: Ամերիկայում կանանց ինտելիքը արդէն վճռված է, ուստի մնում է միայն հետեւելու, որ այդ վճիռը իսկութեամբ կատարվի: Այդ ես կաշխատեմ կատարել, բայց առաջ Ամերիկայի կանանց դրութեան մասին կտեսնեմ:

I

Վեճադաժարութեան մէջ:

Թէ ինչ յարգանք է ստանում կինը Ամերիկայում, այդ արդէն նկատվում է փողոցում: Այստեղ, ինչպէս և Անգլիայում, կանայք մարդիկներին պատահելիս, առաջ իրանք են սկսում նոցա հետ խօսել: Եթէ կինը անց է կենում արօտուարով, մէկ տան մօտից, և նորան պատահում է մի մարդ, սա պարտա-

կոն է փոքր ճանապարհ տալ և գցել իւր սիգարը: Բօստօն քաղաքում կանայք արդէն են փողոցներում ծխել, և այս արդէնքէն շատ խստութեամբ է կատարւում: Եթէ կոն անց կենայիս փողոցում մէկ տայլօրդ պատահէ, սա պարտական է կանգնել և սպասել, մինչև որ կինը անցկենայ, այս հանգամանքը շատ անգամ պատճառ է լինում, որ մէկ ամբողջ տայլափնայք կանգնումէ փողոցում: Իսկ եթէ պատահէ, որ անքաղաքավարի տայլօրդը չկատարէ այս սովորութիւնը, այն ժամանակ մօտ դանդաղ կօնստամբլ (պօլիսիաի ծառայ) պէտքէ կանգնեցնէ նորան:

Ամերիկայում ֆիակներ (երկու ձի լծած կառք) և կառքեր կամ բոլորովին չկան, կամ եթէ կան, այն ևս միայն մեծ քաղաքներում և թւով շատ սակաւ. այս պատճառով կանայք, ինչպէս և ամէնքը, գնում են ձիու երկաթեայ վազօններում (cars), կամ թէ չէ հասարակաց կառքերում: Երբոր կինը բաց է աշուն կառքի դուռը, որ մէջը մանէ, այն ժամանակ մարդիկներից մէկը տալիս է նորան իւր տեղը և ինքը հեռանումէ: Միւսին բանը պատահումէ երկաթեայ ճանապարհներում և շոգենաւերում: Այստեղ կանայք առանձին վազօններ կամ կախաններ ունեն, ուր առանց կոն ոչ մի մարդ ներս մտնելու իրաւունք չունէ: Եթէ կանանց վազօնում (lady-cars) բոլոր տեղերն բռնված են, այն ժամանակ նոր եկած կինը գնումէ մարդիկների վազօնը, որտեղ նորան ամենալաւ տեղն են տալիս: Այսպէս մարդիկների վազօնը, հարկաւորութեանն նայելով, կարող է դառնալ և կանանց վազօն: Այս սովորութիւնը օրինադրված է գրաւոր հրամաններով, որ կան բոլոր գետերի և ծովերի շոգենաւերում: Սովորաբար կախաններում, մեր պէտքս կուրանաների փոխանակ, քաշ է արած տպված թերթ, որ մարդի միան է բերում այն յարաբերութիւնները, որ նա պէտքէ ունենայ զէպի կինը, — որի մէջ, օրինակ, ահա ինչ է ասում գլուխներին մէկը. «մարդիկ կանանցին առաջ չպէտքէ նստնն ճաշ ուտելու:» — Միւս գլուխը. «կանանց առաջ չէ կարելիութեաների վերայ ոտները ձգել», — երրորդը. «ըթէլ յատակի վերայ,» և այլն:

Բայց առավել ևս հոգս են քաշում կանանց մասին հիւրանոցում: Ամէն մեծ հիւրանոցը կանանց համար բաժանումն ու-

նէ, որ տեղաւորվում է հիւրանոցի ուրիշ շինութիւններից քանի կարելի է հեռու: Ամանաց բաժանումն փողոցից դուռն ունէ, որի վերայ գրված է, „lady entrance“, (կանանց մուտք): Ղուռն կամ ծածկված է լինում, կամ թէ չէ դրան մօտ կանդնած է լինում դռնապան. այնպէս որ ոչ մի մարդ չէ կարող առանց կնոջ մօտել կանանց բաժանումն: Եթէ եկած կինը կամենում է խօսել մարդի հետ, այն ժամանակ մարդին ասում են մի առանձին դահլիճ, որ անուանվում է „parlours“, (զրուցասօղ): Ամանաց սենեակները աւելի յարմար և շքեղ շինված են, քան թէ մարդիկներին և այդ շքեղութիւնը զմայլեցնում է այն կանանցը, որոնք զովված են դորանից իւրանց տանը: Առհասարակ հիւրանոցներում կանանց բաժանումը նոցա համար իւր գեղեցկութիւնը ունէ. այստեղ նոքա ժողովվում են միասին ճաշ ուտելու, այստեղ նոքա խօսում են ազատ, առանց ոչ մի մարդի ներկայութեան, որից նոքա պիտի քաշվէին: Այս պատճառով հիւրանոցը այն բոլոր կանանց նպատակն է, որոնք դատված են գերբասասական կեանքում և այն կանանց հաստատ բնակութեան տեղն է, որոնք բաւական կարողութիւն ունեն և այդ պատճառով ուշադրութիւն չեն դարձնում հիւրանոցների թանկութեան վերայ: Շատ անգամ վշտացած ամուսինն հանդարտվում է, եթէ միայն նորան տալիս են մի ամիս հիւրանոցում կենալու միջոց, — և մի կին, եթէ կամենում է փախչել իւր ամուսնի հալածանքներից, հիւրանոցում բոլորովին աներկիւղ բնակարան է գտնում: — Ճանապարհորդ կանայք հիւրանոցում ամենայարմար բնակութեան տեղ են գտնում: Եթէ կանանց բաժանումը բոլորը բռնված է, այն ժամանակ մարդիկների սենեակներից երկուսը կանանց սենեակներ են դառնում (lady apartments), և այս բանը կատարում են այն կանայք, որոնք բնակութեան մէջ հարկաւորութիւն ունեն, առանց հիւրանոցի տէրի ձեռնարկութեանը: Իսկ մի քանի հիւրանոցներում կանոններ կան, որ մարդիկներին տեղը տան միայն այն ժամանակ, երբ բոլոր կանայքը արդէն եկած կլինին. այսպիսի կանոններ չկան միայն այնպիսի հիւրանոցներում, որոնք առանձնաբար են և կամ մեծ փողոցներից հեռու: Թէ մինչև ինչ տարիճան պահպանվում են այդ կանոնները, կարող է ցոյց տալ այս պատահումը, որին ես ինքս ակամատես եմ:

Միանդամ մենք, երեք մարդիկ և մէկ կին գնացինք Catskill Mountains, «Ամերիկացիների Քիզա»։ Այստեղ սարի գագաթում մի հիւրանոց կայ, ուր տառաւ շատերն են դալիս։ Այդտեղից մինչև Հուգոնի իջևանը շինված կայ մի գեղեցիկ և կարճ ճանապարհ։ Հաղորդակցութիւնը լինումէ օմնիբուսներով, որոնց թիւը իջևանի մօտ շատ է, այնպէս որ առանց տեղի մնալու երկիւղ չկայ, ուրեմն և հարկաւորութիւն ևս չկայ անանձնական գնացքին (экстренный проезд) դիմելու, ինչպէս շատ տեղ Ամերիկաում պատահումէ։

Այստեղ մենայնիւ մենք, չկամենալով հակառակորդներ ունենալ տեղ բռնելու ժամանակ, նստեցինք անանձնական կառքը, և շատ ուրախացանք, երբ ուրիշ ճանապարհորդներից մի ժամով առաջ հասանք հիւրանոց։ Հիւրանոցում մեզ շատ սէրով հանգիսեց տանուտէրը։ Մեզ հետ եկած մարդ ու կինն խօսքի մի սենեակ բռնեցին, և մենք կարծելով, թէ հերթը այժմ մեզ է հասել, դարձանք գէպի տանուտէրը և խնդրեցինք նորոտից մեզ մի բնակարան սալ։ Բայց ինչպէս մենք զմայլած մնացինք, երբոր դարձացած տանուտէրը ասաց մեզ սառն կերպով. «Ի՞նչ ինչպէս քննարկեմք (1) առանց լէդիների (2), պէտքէ սպասեք, մինչև որ միւս լէդիներն ևս գան»։ Բոլոր մեր հակառակութիւնները և աղաչանքը դուր մնացին։ Անակէն (3) իւր խօսքին հաստատ մնաց։ Մէկ հնարք էր մնում — սպասել, և մենք սպասեցինք. առաւօտեան 10 ժամից սկսած մինչև երեկոյեան 11, այսինքն մինչև վերջին կառքի դալը։ Երբոր բոլոր կանայք դուրս եկան կառքից և սենեակներ բռնեցին, այն ժամանակ մենք դարձանք հարցնելու տանուտէրից մեր բնակարանի մասին։— Բոլոր սենեակները բռնել են լէդիներ, և այս պատճառով դուք առանձին սենեակ չէք ստանայ, այլ մնացած 14

(1) Անգլ. բառ. Աղնիւ կերպարանք և ձևեր ունեցող։

(2) Անգլ. բառ. Լորդի, բարձեւոր կամ տապալի կնոջ տիտղոսը։

(3) Անգլ. բառ. Այսպէս են տնտեսում Անգլիացիներ հիւրանոցին Ամերիկացիներին, երբ կամենում են նոցա ծաղը անել։

Թարգ. ծանօթ.

ջէնտըրլէնների հետ կընէք սեղանատանը, ասաց տանուտէրը: Ահա մեզ մեր երկար սպասելու և հիւրանոցը շուտ դալու վարձ: Ինչպէս ճշմարիտ Եւրոպացիներ, մենք բարձրացանք և մեր պսակված ընկերից խնդրեցինք, որ միջնորդ լինի մեր այս դործում, բայց այս ևս չօգնեց. բոլոր սենեակները արդարև բռնված էին, և մեզ մնումէր միայն հնազանդվել: Իսկ մեր ընկերը, կամենալով գոնէ մեզ սեղանատանը քնելուց ազատել, վճռեց իւր վերջին հնարը դործ դնել, նա ներկայացրեց մեզ տանուտէրին, ինչպէս երևելի օտարականներին (distinguisched foreingners): Ամերիկաում ճանապարհորդողներից լէգիներ են ստանում ամենամեծ յարգանք հիւրանոցներում, յետոյ երեւելի օտարականները և վերջապէս գրականութեամբ պարագողները (membres of the press): Այս հանգամանքը այնպիսի տպաւորութիւն ունեցաւ տանուտէրի վերայ, որ նա իւր ննջարանը մեզ տուեց: (1)

(1) Այսպիսի մի խորամանկութիւն օգնեց մեզ միւսանգամ ևս: Երբոր միւս օրը մեր գոյքը տարան մի ազատ սենեակ, մէկը հանաքով ձայն գցեց, թէ երկու օտարականները Ռուսներ են: Այս ձայնը վողովեց բոլոր հիւրանոցը. ամէնքը շտապումէին տեսնել երիտասարդ Մէնչչիկով և Պոնետովսկի իշխաններին, և միայն մեր ընկերի ճարտարութեան շնորհով, մենք պահպանեցինք մեր ինկոգնիտօն (չճանաչված լինելը), և դժբանդով ազատվեցանք շատ վատ և ծաղրալի դրութենից: Վերջապէս դնալու ժամը մօտեցաւ: Բոլոր ճանապարհորդները տանուտէրի հետ դուրս եկան հիւրանոցի բակը, որտեղ կանգնած էին պատրաստ կառքեր և սոցա մէջ ամէնքից առաջ նստում էին լէգիները ջէնտըրլէնների հետ և յետոյ ջէնտըրլէնները: Մենք արդէն պատրաստվել էինք սպասել նորից, երբ եկաւ մի շքեղապարզ կառք, և մեզ պտռող տանուտէրը առաջարկեց մեզ այդ կառքը նստել: Մենք դեռ չկարողացանք ուշի գալ այս յանկարծական քաղցրութենից, երբ կառքը արդէն ճանապարհին էր: Մեզ հետ վարվելում տանուտէրի փոխվելու պատճառն ինչ էր: Միթէ այն էր, որ նա լսեց, թէ մենք երևելի օտարականներ ենք, կամ թէ մեր Ռուս լինելը: Արթուրմեմ, որ վերջին հանգամանքն էր դուրս պատճառը: Ծանօթ. հեղ.:

Այսպիսի պատահանքներ Ամերիկաում սակաւ չեն, մանաւանդ ամառը, երբոր սկսում են ճանապարհորդութիւն անել:

Ինչպիսի դժուար հանգամանքներում չէ լինում այդ ժամանակ այն ջէտքը մէնը, որը ճանապարհորդութիւն է անում առանց լէդիու: Իսկ ամառը ճանապարհորդութիւն անելը գրեթէ կլինայական հարկաւորութիւն է. ինչ անել այսպիսի հանգամանքում: Գնալ սկզբնական անտառ, բայց այնտեղ ոչ մի մարդ չես պատահի: Էւանսալ մեծ ճանապարհներից, բայց այն ժամանակ ճանապարհորդութիւնը չի ունենայ ոչինչ բաւականութիւն, որովհետեւ ոչինչ լաւ բան չես տեսնի: Տանը մնալու հնար չկայ, շոքը հանգստութիւն չէ տալիս: Ուրեմն մնում է դիմել դէպի լէդիու օգնութիւնը: Ահի, մի ողջ թագաւորութիւն արժէ լէդին ճանապարհում, հոգոց է հանում բակալալորը (bachelor) իւր ճանապարհորդութեան ժամանակը:

Եւրօպացիներ սովորած լինելով իւրանց սովորութիւնների բոլորովին չեն կարողանում հասկանալ կնոջ հետ ճանապարհորդութիւն անելու ժամանակը. բայց Ամերիկաում նոքա համոզումն այդ ճշմարտութեամբ և միայն մէկ ճանապարհորդութիւնը՝ Պուանում կարող է բոլորովին հարկադրել նոցա փոխել այդ իւրանց կարծիքը: Ամերիկաում ճանապարհորդութիւն անելիս Եւրօպացին դառնում է համատ, միջիկ և ուրախութեամբ կհամաձայնէ ամենատեսակ կարտօններ տանել, միայն թէ իւր սիրելի կնոջ հետ լինի:

Բարեբաղդաբար, Ամերիկացիների երկաթէ ճանապարհների կարգադրութիւնը այնքան լաւ է, որ այս վերջին հանգամանքը (կարտօններ տանելը) բոլորովին հեռանում է: Ամէն ճանապարհորդ երկաթէ ճանապարհը մանելիս տալիս է ծառաներից մէկին իւր գոյքը, որի համար իսկոյն տոմսակ է ստանում: Գոյքի համար ոչինչ չեն տալիս. նմանապէս չեն տալիս ծառայի «արաղի փող» և կայքը կրելու համար վարձ: Ճանապարհորդները միեւնոյն յարմարութիւն ունեն, երբ ճանապարհի տոմսակ են ստանում: Ուստի ամէն կօնդուկաօրը (ուղիւորիչը) մի փոքրիկ գիրք ունէ տոմսակներով: Տոմսակները երկդիմի են. մէկ մասը տալիս են առնողին, իսկ միւսը մնում է կօնդուկաօրի մօտ, ինչպէս հաշվարարական թերթ: Այսպիսի կարգադրութեան պատճառով վօկատները (հաշվետները) աւե-

լարդ են լինում, և միայն այն իջևաններում կան, որտեղ երկաթէ ճանապարհի գնացքը բաւական երկար ժամանակ է կանգնում և գնացողները պէտքէ երկար ժամանակ սպասեն:

Նոյնպէս հեշտութեամբ ստացվումէ և գոյքը: Ամէն երկաթէ ճանապարհում առանձին ընկերութիւններ կան (express companies), որոնք վերահասու են լինում, որ գոյքը իւր տէրին հասնէ: Երկաթէ ճանապարհի հետ գնումէ և ընկերութեան գործակալը, որ ամէն իջևանում ման է գալիս բոլոր վաղձները և կարգադրութիւն է անում, որ գնացողի գոյքը իւր նշանակված տեղը ուղարկվի: Ով որ կկամենայ, կարող է գործակալին իւր տոմսակը և հասցէն տալ, և աստիճանաւորը կորոշէ նորա գոյքը դեռ երկաթէ ճանապարհը իւր տեղը չհասած: Երկաթէ ճանապարհի իջևանում միշտ կանգնած է մի կտուք, որ և հասցնումէ եկողների գոյքը սովված հասցէների համեմատ, — և մինչև այն աստիճան ճշդութիւն է պահպանվում այս գործում, որ երբեմն գործունեայ Ամերիկացին տուն դալիս, իւր գոյքը արդէն տանն է գտնում:

Այսպիսի կարգադրութիւն կանանց համար իւր նշանակութիւն ունէ: Արովհետեւ ամէն մարդին թոյլ է սովված իւր հետ այնքան բան վերաւնել, որքան կկամենայ, և ճշմարիտ որ ամերիկացի կանայք չեն հրաժարվում այդ յարմարութենից: Նուցանից ամէն մէկը չէ կամենում բաւականաւ մի չէմօդանով և մի ջուխտ կարտօններով, այլ տանումէ հետը, առանց աւելացնելու եւ ասում, մի ամբողջ Նոյնան տապան, որի մէջ կարող են տեղաւորվել ջրհեղեղից առաջ ամէն եղածը: Ամերիկացի կանայք, ինչպէս և Նոյն, տանումեն հետը ամէն բան, ինչոր կարող է նշանակութիւն ունենալ մինչև անգամ մարդիս ապագայ հոգեղէն կեանքում: Երգարեւ որ ամէն բան նոցանում այնպիսի յարմար տեղ ունէ, որ, կարծես, այդ բաները կամենումեն պահել մինչև ապագայ կեանքը: Այդ բոլորը կարգադրված է այնպիսի յարմարութեամբ և թեթեւութեամբ, որ չէմօդանները, կարտօնները և սակ — փոյաժները աւելորդ են համարվում: Այսու ամենայնիւ այդպիսի մի տապանը Ամերիկաում ճանապարհորդութիւն անելիս հարկաւոր է, և եթէ դուք կամենայիք ճանապարհ ընկնել մի քանի չէմօդաններով և կարտօններով, այդ անկարելի բան կլինէր, որովհետեւ ամէն ճանա-

պարհորդ իրաւունք ունէ իւր գոյքի համար միայն մի տոմսակ ունենալ, և դուք, կամայ ականայ, ձեր գոյքը պէտքէ մի չեմօդանի մէջ տեղաւորէք: Ով որ չէ տեսել, նա չէ կարող հասկանալ, թէ ինչքան յարմարութիւն և բազդաւորութիւն ունէ այս հանգամանքը կանանց համար: Պոյքի տոմսակը ազատումէ ամէն կապոցներից և շորերից: Աչինչ մի այդպիսի բան չես տեսնի վազօնում: Զովանոց և ձեռի քսակ — ահա ինչով է ծանրաբեռնված ճանապարհորդութիւն անող կինը Ամերիկաում:

Այսպէս, Ամերիկաում ճանապարհորդը զբաղված չէ կասսի և կայքի հոգսերով, ուրեմն, և ճանապարհորդ կինը մէկ մեծ յարմարութիւն ունէ, նա բոլորովին ազատ և անկախ է ճանապարհի հոգսերից: Նա ապահովված է իրաւունքներով և կարող է գնալ, ուր կկամենայ առանց մէկ մարդի ուղեկցութեան: Բայց այնու ամենայնիւ ճանապարհ ընկնելիս կնոջը առաջնորդումն մինչև իջեանը նորա ազգականները կամ բարեկամները, ինչպէս և ճանապարհորդութիւնը աւարտելուց յետոյ, կինը միշտ կարող է յուսալ, որ նորա հանդէպ դուրս եկողներ կլինին: Վազօնում կինը նոյնքան անվտանգ է, որքան և եկեղեցում, և եթէ կամենաք, իսկ կարծես սուրբ հոգին է նորան այնտեղ պաշտպանում⁽¹⁾: Ուրեմն նորա համար վտանգ չկայ, բացի այն, որից չէ կարող նորան ոչ մի զօրութիւն ազատել: Այս անձնական ապահովութեան և ազատութեան զգացմունքը ամենաբարեբար ներգործութիւն ունէ կանանց բնութեան վերայ: Այստեղի ճանապարհորդ կանայքը մեր կանանց նման չեն նայում, որովհետեւ սեղմված չեն, ինչպէս փոխադրական կենդանիներ, այլ Աֆրիկաների նման զուարթ և թեթեւ են: Այստեղ դուք չէք պատահի ոչ մի կնոջ, որի երեսը ահ ու դող արտայայտում լինէր: Այստեղ նա չէ նայում, ինչպէս Եվրոպաում, իբրեւ զատապարտված, որ պիտի դառնայ զոհ մեր ճանապարհների բոլոր դիպուածներից, իհարկէ կնոջ այսպիսի հանգամանքները մեծ ազդեցութիւն ունէ և մարդիկների վերայ: Մարդիկ ականայ և առանց հարկադրանքի ստորադրված են ladiship օրէնքին, որը, ինչպէս ոգի կամ մեքէնաի շոգ, իշխումէ նոցա վերայ:

(1) Սանսնց բոլոր վազօններում կան նոյնպէս սոււալէտ, նախասնեակ, մալմուրէ աթոռներ, և այլն: Թարդ. Ծանօթ.

ՎԻՍՏԱՍ ԵՎ ՆՇԱՐՏՈՒԹԻՒՆ.

Պիղատոսը ասաց նորան: «Ուրեմն դու թագավոր ես»? Յիսուսը պատասխանեց: «Դու ես ասում թէ ես թագավոր եմ: Եւ ծնված եմ և աշխարհ եկած, որ ճշմարտութեան համար վկայեմ: Եւ յի բոլորը, ինչոր ճշմարտութեանց է, իմ ձայնիս ահանջ կրնէ:» Պիղատոսը ասաց նորան: «Ինչ է ճշմարտութիւնը» Եւ այս ասելով, նա նորէն դուրս գնաց. . . . (Յովհաննէս XVIII, 37, 38).

Քրիստոնեանէր, իմ Նորայրնէր,

Եւ յանուննէրից, որ Քրիստոսը երկրիս վերա ստացալ, ոչ մին այնքան չէ կրկնվում, որքան Ճշմարտութիւն անունը. Պիղատոսի առաջ, վերին ժամին, Յիսուսը իւրան թագավոր է կոչում, բայց այնպիսի թագավորութեան, որ այս աշխարհից չէ, ճշմարտութեան թագավորութեան. Եւր մահի նախընթաց երեկոին, իւր վերջին հացկերոյթին իւր աշակերտներին հետ, նա ասումէ նոցա որպէս հրաժարական այս մեծ խօսքերը: «Եւ եմ ճանապարհ, ճշմարտութիւն և կեանք, ոչ որ է կարող չօր մօտ դալ, եթէ ոչ ինձանով» (Յովհան. XIV, 6). Ուրիշ խօսքերով, եթէ կամենումն մերք նոր լեզունէրով թարգմանել այս երբայական ձևը: «Եւ եմ կենդանի ճշմարտութիւն, որ տանումէ դէպի Աստված».

«Ահա նա ի Ճշմարտութիւն», հասկանումէր այս խօսքերի իմաստը և նշանակութիւնը? Ձեր մէջ չկան միթէ շատերը, որոնց համար ճշմարտութիւնը ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ դործէրի յարաբերութիւն միմեանց հետ, մի յարմարումն, մի թվանշան, մի վերացական ինչ՝ Չկան միթէ դարձեալ այնպիսիներ, որոնց համար ճշմարտութիւնը իմաստից զուրկ խօսք մի է, կարծիքին համանման խօսք, որը փոխվումէ և ծախվումէ անդադար? Քանի քանի խելացի մարդիկ կան, որոնք պատրաստ են ասելու Պիղատոսի հետ: «Ինչ է ճշմարտութիւնը? Երէկեան օտարոտի կարծիք, վաղվան մոլորութիւն? Ճշմարտան է միայն ներկա ժամի օգուտը և շահը» չավանդել լինել Երեւելին, վայելչութիւն քաշել, և բոլորովն անհոգ լինել վաղվան համար, սա է վերին փիլիսոփայութիւն այն մարդիկներին, որոնք սորա հետ նոյնպէս չեն մոռանում, թէ մի օր նոքա ևս պիտի մեռնեն.

Հեռացնենք մեզանից հեթանոսական կասկածաբանութեան վերադարձը. Այլապէս վարվելով, մեր խելքը սարկութեան տակ կզցէինք, մեր սիրտը ամէն ապականութիւններին և ամէն ցածութիւններին կստորադրէինք. Ինչպէս Ավետարանի առաջին օրէրին, պտուենք Ճշմարտութիւն, Ճշմարտութիւնը պիտի ազատէ մեզ (Յովհան. VIII, 32).

Երբ փողոցից անցնում են արագընթաց ձիերը և թրեվում են մի ահագին կռք, ինչի էք դուք հեռանում, ծանապարհ տալիս զանգալի ձայնից, որ ծանուցանում է անցավորների մերձավորութիւնը? Որովհետեւ ձեզ ծանուցին, որ այն առաջ գնացող ահագին բազմութիւնը ջարդուփշոյ կանէր ձեզ իւր ծանրութեան բոլոր զօրութեամբ, որը արագութեանից բազմապատկվում է. Ահա ձեզ գիտնական Ճշմարտութիւն, որը ձեզ համար վերացական միտք է. Սա դարձել է մի եռանդուն համոզում, որը պահպանում է և փրկում է ձեր մարմինը. Այս համոզումը այժմ ձեր միմասն է, սա նոյնպէս կինդանի է, ինչպէս դուք.

Այս մեր քաղաքում⁽¹⁾, որ փառավորվում է իւր բաղաբաղրութեամբ, հաղարավոր մարդիկ կան, որոնք անասնանում են և իւրանց սպանում են ալկօօլի (ամենազուտ սպիրտի) կատաղի ներգործութեանից. Ինչի, եղբայրներ, չէք ենթարկվում այս կրօնին, որը ավելի զարհուրելի է, բայց ոչ ավելի ծանր այն բազմաթիվ յանցանքներից, որոնցից մարդիկ չեն կարմրում բոլորովին? Կորա համար, որ դուք գիտէք, որ ալկօօլը այնպիսի թոյն է, որ չէ ներում. Այստեղ գիտութիւնը տեղ է տալիս ձեր առաքելութեանը. Ահա ձեզ դարձնալ մի Ճշմարտութիւն, Ֆիզիկական և բարոյական միանգամայն, որը, միանգամ մտնելով ձեր հոգու մէջ, նոյնացել է ձեզ հետ.

Եւ սա մի՞թէ բոլորն է? Մի՞թէ չէք ճանաչում այնպիսի աղնիվ սրտէր, որոնց համար անառակութիւնը, անձնասիրութիւնը, ժլատութիւնը արբեցութեանից պակաս գարշելի չեն? Հարցրէք այն հօրից, որի աղջկան զրկել են անմեղութեանից; հարցրէք այն մօրից, որի որդին մեռել է հեռավոր աշխարհում, հարցրէք այն մարդից, որ անիրավ վաշխի ձեռքից փրկվում է իւր որդիներին և կնոջ կեանքը. Սոքա խեղճ զոհէր, փորձով ա-

(1) Այս քաղաքը Ամերիկայի քաղաքներից միևնույն է ասլաճ. Խոմբ.

տուածն այն յանցանքը, որից տանջվել են; ուրիշները ավելի բազդաւոր են, նոցա ազատուածն վերոյիշված անհաճո հանգստանքներից կրթութիւնը և գիտութիւնը. Մի մօր բարեպաշտութիւն է, մի տէրի անձնամկրութիւն է, որ ազդում է նոցա այն զգացում, որը փրկում է նոցա. Ահա դարձեալ մի կենդանի ճշմարտութիւն, որ մենք խոստովանում ենք մեր զղջմամբ, նաեւ այն ժամանակ, երբ հրաժարվում ենք նորան լսելուց.

Մեր հասարակապետութեան ազգաներն էր կան, որոնք ընդդիմանում են ամբօրի բոլորական ցանկութիւններին. Այս հպարտութենից է միթէ, հաշիմներից է միթէ? Այ, հպարտութիւնը միայն թէ տիրապետէ նա, կյարմարվի ամէն ցածութիւններին; իսկ շահի հաշիվը իւրան օգուտ է համարում ամէն քամու հետ ծաղկելը. Բայց մի մաքուր հոգին, մի լուսավորված միտք նայում է ավելի բարձրից և ավելի հեռուից. Բռնակալ մարդը կամ ազգը նշանակում է մի այնպիսի տէր, որի կրքերը գրգռվում են անդադար և որը չէ կարող չհանգանդվել այն ամէնքի ստորին ցանկութիւններին, որոնք շրջապատում են և խաբում են նորան. Յանցավոր պատերազմները, խելագար ծախսերը, ապականութիւնը վերին դասում, թշվառութիւնը և տգիտութիւնը ստորին դասում, ահա զրկված օրէնքի փնասակար պտուղներ, ահա պատուհաս ամէն այնպիսի զօրութեան, որին օրէնքը չէ չափավորում. Օվ այս գիտէ, նա երբեք չէ ցածանա շողորորթի պաշտօնը իւր վերա առնելու. Ճշմարտութիւնը պահում է առանձին և մխիթարում է նոցա առանձնութենում այն հոգիներ, որոնք բոլորովին չեն կարող անարգ դառնալ.

Դորա հին մտքեր են, կասեք, որոնք զանվում են ամէն տեղ, Քսան դարից ավելի է այդ սովորեցնում են ուսումնարանում, դորանից աշխարհը ավելի լավ չէ գնում. — Ինչի? Որովհետեւ դրքերում, որտեղ թողնում են նորան, ճշմարտութիւնը մեռած է; տվէք նորան ձեր սիրտը, ամուսնացրէք, պսակեցէք նորան, նա կապրէ. Նա կգառնա ձեր խիղճ, ձեր պատիվ, ձեր վրկութիւն. Ոգին մարմնի պէս է; նա չէ կերակրվում բառերով; նորան հարկավոր է գործերի էութիւնը. Ազատութիւն տալ մի ստրուկ ազգին նոյն է թէ երեխաներին մի զէնք տալ, որ կը թնդա նոցա ձեռին. Ինչի? Որովհետեւ յարգը դէպի հենք և դէպի ուրիշը, իրավունքի զգացումը, արդարութեան սէրը, ազա-

տութեան այս էական պայմանները, ամենեւին օրէնքի զործ չեն; սորա հրամանով չեն լինում. Սորա այնպիսի սուտքինութիւններ են, որ քաղաքացին ստանումէ համբերութեամբ և վարժմամբ.

Արդէն կան այնպիսի կենդանի ճշմարտութիւններ, որոնք գտնվում են միանգամայն իրերում և մեզանում. Այս այն ճշմարտութիւններ են, որոնք մեզ հաղորդակցում են բնութեան հետ և մեր նմանների հետ. Յայտնելով մեզ բնական աշխարհի օրէնքները, այն ճշմարտութիւնները ստորադրում են բնութիւնը մեզ; ամէն մարդին, օվ մտածումէ մեր պէս, նորա ճանաչելու մեզ բարեկամ և եղբայր. Բայց այս լոյս, որ բաժանում է մեզ առաջնորդելու այստեղ, ամենեւին չէ սաքացնում մեր սիրտը. Այս լոյսը զվարճացնում է մեր միտքը, չափավորում է մեր կրքերը, պայծառացնում է և քաղցրացնում է մեր հոսկանութիւնը (էդօիզմը), նա ամենեւին բաղդավորութիւն չէ տալիս. Մարդս այնպէս ծարավ է անվախճանութեամբ, այնքան անհամբեր է երկրիս համար, սիրելու այնպիսի կարեւորութիւն ունէ, որը զիտութիւնը ամենեւին չէ կարող բավականացնել. Այն բարին ստանալու համար, որի մասին հոգաց է հանում մեր հոգին, հարկավոր է մի նոր ճշմարտութիւն, որ հաղորդակցէր մեզ Աստուծու հետ, որ լինէր մեզանում և 'Նորանում. Այս ճշմարտութիւնը, որ միայն ինքն Աստված կարող է լինել, պիտի մենք ճանաչենք և սիրենք.

Արեւ Աստված, և փոխադարձաբար 'Նորանից սիրված լինել, ահա ինչոր հին իմաստութիւնը չկարողացավ հասկանալ; նոր իմաստասիրութիւնը ոչնչանում է նոյն անկարողութեամբ և տկարութեամբ. Իդուր է պտուռում խիղճը Աստուծուն, իզուր է կանչում խիղճը 'Նորան այն նավաբեկվածի փափագով, որը պիտի ընկղմէ, ցուրտ իմաստը այնտեղ պատրաստէ մեզ կրեկնելու, որ Աստուծու և մարդի մէջ, Անվախճանի և մի օրական ստեղծվածի մէջ, այնպիսի անդունդ կա, որից ոչնչով չէ կարելի անցնել. Մի անդրդվելի բնութիւն, մի բարձր Ասկ, իւր սեփական օրէնքների անպայման պահպանող, ահա բոլորը, ինչոր կարող է մեզ յայտնել ամենամեծ խելքերի ամենամեծ ջանքը. Այդ հպարտ խելքը ասում է; սէրը դէպի Աստված ցնորք է, աղօթքը, հոգու այս աղաղակը, զուր շշնջիւն է, որ մեռնում է

համբար և անխօս երկնքում. Լռիր դու, մահիւնացու; ծածկիր, խեղդիր քո սիրտը, առանձնացիր յուսահատութեամբ յանձնելով քեզ Աստուծու կամքին; դու անողորմելի ճակատադրի անիվով փշոված միայն մի (1) ատում ես.

Ուրեմն, եղբայրներ, տա՛նք և ի՛նչ դար է, ինչո՞ր եկավ երկրիս վերա մի մարդ—Աստված ա վ ե տ ա վ ո Ր Լ ու Ր բերելու այստեղ, Աստուծուն և մարդկութիւնը միմեանց մօտեցնելու. Յիսուսը հիմնեց մարդկութեան յավիտենական կրօնը, ամէն ազգերին և ցեղերին ընդունելի և հասկանալի կրօնը. Այս մարդարէն կոչվեցավ Աստուծու Որդի և մարդի Որդի, կամ (որ դուք է ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ նոյն խորհրդի ուրիշ անուն) նա անվանվեցավ լոյս և Ճշմարտութիւն. Ասեմ, ասաց նա, ճանաչարհ, Ճշմարտութիւն և կեանք. Ոչ որ կարօղ է շօրմօտ գալ, եթէ ոչ ինձ անօվ. » Աշխարհը լսեց նորան; աշխարհը հավատաց նորան. Այն օրից, երբ Բանը մարմին եղավ, երբ աստվածային Ճշմարտութիւնը մարմին ստացավ, հասկատը, յոյսը և սէրը յայտնվեցան այստեղ և մարդի սրտում մտան. Եվ այն խնդիրը, որը խելքը անկարելի է համարում, որի մէջ խելքը միայն միմեանց հակառակ փաստէր է տեսնում, Վրիստոսը վճռեց. Մի կենդանի Ճշմարտութիւն, մի մարմնացած Ճշմարտութիւն, թէ Աստված կարօղ է սիրել ինչպէս մի որդուն, և թէ մարդը կարօղ է սիրել ինչպէս մի փրկիչին, ահա միութեան այն կապը, որը երկնքը և երկիրը միավորեց, որը մարդկութեանը մի հայր և Աստուծուն որդիներ տվեց. Սուրանումն է յայտնութեան խորհուրդը. Երբէք մարդի խելքը ինքն իւրան բարձրանալու չէր մինչև այս միտքը, որը ամաչեցնումէ մեր իմացականութիւնը և որը այնու ամենայնիվ լուսավորումէ նորան մի անվախճան փայլմամբ.

Վրիստոսին սիրել նշանակումէ Ճշմարտութիւնը սիրել; Ճշմարտութիւնը սիրել նոյն է թէ Վրիստոսին սիրել. Ահա Ավետարանի մեծ գաղտնիքը. Օվ չէ հասկանում այս, նա քրիստոնեա է միայն անունով. . . .

Այժմ, եղբայրներ, մտէք ձեզանում և մտածեցէք. Երբ դուք Վրիստոսին սիրումէք, ինչ էք սիրում? Օրինակ—արդեօք մի

(1) Մի առարկաի ամենամանր, վերջին, անբաժանելի մասը.

նահատակին, որը իւր կեանքը իւրաններին համար տվեց? Արդեօք մի խաչվածին, որի վերքերից դեռ ևս վազումէ արիւնը? Չգուշացէք, սա մարդկային սէր է; ամէն կրօններ, ամէն կուսակցութիւններ իւրանց նահատակներ ունեն. Քրիստոսը ավելի է պահանջում. Քրիստոսը Քշմարտութիւն է; ահա այս անունով է, որ պահանջումէ ձեզանից ձեր սէրը. Այսպէս էք արդեօք դուք 'Նորան սիրում?

Պուք հավատ ունէք, իհարկէ, դուք հավատումէք Ավետարանին. Բայց այդ մի ժառանգական նախապաշարում չէ արդեօք, մի նշան, որին չէք համարձակում դուք երեսին նայելու, վախենալով, չլինի թէ անհավատարիմ յայտնվիք? Պուք մտածումէք արդեօք ձեր հավատի վերա? Պուք հեռացնումէք արդեօք նորանից ամէն երապական կամ կռապաշտական խառնուրդ, որը փչացնումէ նորա մաքրութիւնը? Ձեր հավատից շնորհումէք արդեօք դուք ձեր գործողութիւնների օրէնք? Պատերազմումէք արդեօք դուք աշխարհի և ինքդ ձեզ հետ? Ասումէք դուք արդեօք մարգարէի և առաքեալի հետ: «Ես հավատացի, այդ պատճառով ես խօսեցի»։ Եթէ այդ պայտէս է, ուրեմն դուք Քրիստոսին սիրումէք այնպէս, ինչպէս 'Նա կամենումէ, որ 'Նորան սիրեն; դուք ճշմարտութիւն էք սիրում:

Բայց եթէ կրօնը ձեզ համար միայն մի հանդիսակատարութիւն է; եթէ դուք նորա՛ում պտուղումէք միայն մի ապաստանարան ճշմարտութեան ձայնի ընդդէմ, որը հալածումէ ձեզ; եթէ ձեր հավատը մեռնումէ ձեր շրթունքի վերա և ամենեւին չէ թարգմանվում ձեր գործողութիւններում; եթէ դուք, ձեր կարողութեանը կամ ձեր հանգստութեանը նվիրված, ավելի խայտառակութենից էք վախենում քան թէ մոլորութենից; եթէ դուք ձեր ցածահոգի խոհեմութեամբ իւրան Աստուծուն էք թողնում պաշտպանելու իւր պատվերը; եթէ ձեր ողորմածութիւնը գործ է դնվում միայն մարմնի թշվառութիւնները բժշկելու համար, և ամենեւին չէ պատերազմում ազիտութեան և յանցանքի ընդդէմ; եթէ դուք չէք զգում, որ ձեր առաջին պարտականութիւնը անմահ հոգիներ մեղքին սորոկ լինելուց ազատելն է; եթէ դուք ամենեւին զուրկ էք այն սուրբ ինկադարութենից, որը արհամարհում է և ոտնահարում է դարիս խնատութիւնը; եթէ վերջապէս դուք ինք-

ներդ չէք կատարում այն գործերը, որը կատարեց Վրիստոսը այստեղ; եղբայրներ, ամենեւին մի խաբւիք: դուք, այո, հնարագէտ, խոհեմ, խելացի, զգայուն մարդիկ էք; դուք ամենեւին քրիստոնեաներ չէք, դուք ճշմարտութիւն չէք սիրում:

Եւ թերահափատ եմ, ասումէք դուք; եթէ ես հափատում լինէի, ես կսիրէի Վրիստոսին. Իսկ ես ասումեմ սիրեցէք՝ Նորան, յետո դուք կհավատաք. Սիրեցէք՝ Նորան ինչպէս կենդանի ճշմարտութիւն, որը Աստուծու մօտ է տանում:

Միթէ Վրիստոսն է ձեզ համար թերահափատութեան առարկա? Միթէ դեռ ևս չէք հասկացել, թէ ճշմարտութիւնը պիտի մարմին առնէր, որ նա դառնար կենդանի և որ դուք կարողանաիք նորան սիրել? Տեսնումէք, Վրիստոս ինքն խնայումէ ձեր թուլութիւնը և ձեզ տալիս է ձեր ազատութիւն: Եթէ որ մին խօսումէ մարդի Որդու ընդդէմ, նորան կնեւրվի; իսկ եթէ որ մին բամբասումէ Սուրբ Հոգու գէմեկամ ուրիշ խօսքով Ռշմարտութեան Հոգու գէմեկամ. XIV, 17) նորան ամենեւին չի նեւրվի (Ղուկ. XII, 10). Պառեցէք ուրեմն ճշմարտութիւնը ճշմարտութեան համար, ինչպէս ասումէք, բայց պտուեցէք բարի հավատով; երկար պտտելուց յետո, ճշմարտութիւնը Վրիստոսի մօտ կբերէ ձեզ:

Ռշմարտութիւնը, ասումէք, ես պառուժեմ և ամենեւին չեմ գտնում նորան. Չէ, եղբայր իմ, դուք նորան չէք պտուում. Ձեր մտքի հպարտութիւնը, ձեր մարմնի կրքերը բռնումեն ձեզ; գիտութիւնը դուցէ անյայտ է մնում ձեզանից, բայց բարոյական ճշմարտութիւնը, կրօնական ճշմարտութիւնը, դուք գիտէք, ուր է նա. Նա այնտեղ է ձեր բնակարանում, ձեր սենեակում, լուռ, ծածուկ, ինչպէս մեռածների թաղավորութենից ազատված Ալէքստը, նա այնտեղ է, սպասումէ ձեզ. Վուր լավ գիտէք, որ երբ դուք կեանքից և ձեզանից յոդնած մտնումէք տուն, նա այնտեղ է, նայելով ձեզ իւր ծածկոյթի տակից; և այն հայեացքը դատումէ ձեզ. Վիշերով, երբ մթնում, և մինակ, դուք մտածումէք նախըթաց օրի ձեր շահախնդրութիւնների և դուցէ յանցանքների վերա, նա այնտեղ է, միշտ այնտեղ. Նորա աչքը ձեզ հա է աղջամղջում, նորա լու-

Թիւնը սարսնցնումէ ձեզ. Ղուբ մարդիկներին արհամարհումէր, դուք օրէնքներ բանի տեղ չէք դնում, բայց դուք զողումէր այս տեսչի առաջ, որին դուք կարօղ չէք կաշառել, ոչ սպանել.

Այս պահապանը, որը հսկումէ ձեր հողու շուրջ, դուք նորանից ազատվելու չէք երբէք. Ազա մի ժամ, երբ մահի ձեռք կծանրանա ձեր ճակատի վերա, երբ դուք բոլոր ձեր սիրածը միայն ամպանման մթնում կտեսնէք: ձեր փող, ձեր պատիւներ, ձեր զերպանցութիւններ, ձեր կնոջ, ձեր զավակներին. Բայց յուսահատութեան և արտասուքների հետ, նա միշտ այնտեղ կլինի, այս քողարկված կերպարանքը, պատրաստ լինելով ձեզ ընդունելու և անտեսանելի աշխարհը տանելու. Թէ յանցավոր և թէ անմեղ, դուք երբէք չէք ազատվի նորանից: նա կլինի ձեր խղճահարութիւն կամ ձեր յոյս.

Հետեցէք նորան ուրեմն այստեղ: հետեցէք նորան ձեր հոգսերում, զբաղմունքում և անորոշ զրութեանում: հետեցէք նորան, չնայելով ձեր Թերահավատութեանը. Ապովեցէք ճշմարտութեան հետ, նա ձեզ կփրկէ. Երբ ձեր կեանքը նորոգած կլինիք դուք, այս կերպարանքը վայր կզգէ իւր քօղը, և Վրիստօսը տեսանելի վերջապէս, իւր աստվածային Ժպիտի բոլոր պայծառութեամբ, Վրիստօսը կասէ ձեզ: »Որդի իմ, ճանաչիր ինձ, Ես եմ Ղշմարտութիւն.» (Թարգ.)

ԻՇԼԵՆ ԲԵԳՐԵՏՈՒՆԻ.



ԵՐԵՄԵՅԻ 3. ՄԱԽԼԹԱՆԵՆԵՆԻ ՄԵՀԸ.

Փետրվարի 4ին Մոսկվայի հայ ուսանողների մէջ համբաւ տարածուեցաւ, թէ Մուլթանեանը վախճանել է. դժուար է նկարագրել այն ծանր տպաւորութիւնը, որ այդ տխուր համբաւը գործումէր ամէն լսողի վերայ:

Ահա մի քանի խօսք իբրեւ կարճ կենսագրական տեղեկութիւն, որ մենք ունինք մեր յաւերժացած ընկերի մասին: Յարութիւն Մուլթանեանը ընդ Ղզլարցի էր, ինչպէս երևումէ, ծնուած 1843 թուին: 1857 ին Մոսկվա գալով, մտել էր Լազարեան ճեմարանը, ուր աւարտելով իր ուսման ընթացքը, 1861 թուին Մոսկվայի համալսարանի ուսանող դարձաւ ըստ

բժշկական մասին: Անցեալ 1866 թուին նա յաջողութեամբ աւարտեց իր համալսարանական կրթութեան ասպարէզը: Հանգուցելու ընկերակիցքը միտ դնելով նորա թոյլ կազմուածքին, բարեկամական խորհուրդ էին տալիս նորան, վերադառնալ իր հայրենի աշխարհը, բայց նա կամենալով շուտով բժշկականութեան դոկտօրի իրաւունք ստանալու համար, քննութիւն տալ, որոշեց մի տարի ևս մնալ Մօսկվայում: Իր բժշկական գիտութիւնները գործնական ճանապարհով կատարելագործելու համար, նա Մօսկվայի ռամիկների հիւանդանոցում պաշտօն էր դրել. այդտեղ նա ստացաւ տիֆուս անուկով ջղախտական ցաւը (հարկնք) և այս տարու յունվարի 8ին ընկաւ հիւանդութեան մահճի մէջ. 13ին, իր խնդրանքով, տարան նորան համալսարանի հիւանդանոցը, ուր երկու շաբաթից յետոյ, ջղախտական ցաւը, որպէս սովոր է շատ անգամ, կատարելով իր ընթացքը, փոխեցաւ դէպի թոքերի բորբոքումը. սորա վերայ աւելացաւ յետոյ մի այլ հիւանդութիւն, կարմրուկ, որ երբեմն, իբրեւ վերջին վտանգաւոր երևոյթ, զիտէ ընթացակից լինել ջղախտութեանը. այնուհետեւ անյուսալի էր նորա կիանքը. նորա թոյլ կազմվածքը չկարողացաւ դիմանալ այդքան հիւանդութիւններին. փետրվարի 4, առաւօտեան 4 ժամին յաւիտեան ննջեց նա 24 տարու հասակում:

Եւթմ ասնեք մի քանի խօսք հանդուցելու ընկերակիցների նորա հետ յարակցութեան վերայ: Մուլթանեանին ամենեքեան սիրում և պատվումէին թէ նորա ազնիւ բնութեան և թէ նորա բանադիտութեան համար. և այս պատճառով նորա մահը այնպիսի ծաղկաթիթիթ հասակում շատ զգալի, շատ ցաւեցուցիչ եղաւ նորա բոլոր ընկերներին. մեծ կորուստ է արդարեւ, որ նոքա զընդհանր և մի այդպիսի ազնիւ, գործունեայ, գիտուն երիտասարդից, մի երիտասարդից, որ այնքան գեղեցիկ յոյսեր էր տալիս:

Ամիս 6ին, երեկոյն, Մօսկվայի հայ ուսանողները ժողովուեցան համալսարանի հիւանդանոցում, վեր առան հանդուցելու դազաղը և տարան հայոց եկեղեցին: Միւս առաւօտ կատարուեցաւ թաղւան հանդէսը. եկեղեցին լիքն էր բաղմութիւնով, բացի բոլոր հայ ուսանողներից և հանդուցելու ծանօթներից ներկայ էին այդտեղ և նորա բարեկամ ռուս ուսա-

նողներ և գերդաստաններ, որ եկել էին իրանց վերջին հրաժարական ողջոյնը մատուցանելու սիրելի հանգուցելուն: Ակեղեցումը, դադաղի վերայ պ. Ստեփանոս Նաղարեանցը ասաց այս ծառը, որ ատենաբանի թոյլտուութեամբ ահա ուղարկումենք Ձեզ, խնդրելով հրատարակել Ձեր» Հայկական Աշխարհ» օրագրի մէջ:

Այդ գեղեցիկ ծառը այնպիսի տխուր տպաւորութիւն գործեց լսողների վերայ, որ համարեայ թէ բոլորեքեան արտասուեցին: Պ. Նաղարեանցից յետոյ ծառեր ասացին ուսանողները պ. Յ. Միրիմանեան և պ. Յ. Տէր — Խաչատրեան: Այնուհետև բոլոր ներկայ գտնուած հասարակութիւնը մօտեցաւ սիրելի հանգուցելու դադաղին, վերջին մնաց բարեաւ ասելու: Թէ որքան արտասուք թափուեցան այդ միջոցին, դժուար է նկարագրել այստեղ. արդարեւ մի ծանր և տխուր տեսարան էր, յաւիտեան հրաժարուիլ մի երիտասարդից, որ ամենեցուն սիրելի էր իր քաղցր բնաւորութիւնովը և իմացական արժանաւորութիւնովը:

Հանգուցելու դադաղին շատերը ծանապարհակից եղան մինչև հանգստարանը, թէպէտ և եղանակը շատ ցուրտ և անսխորժ էր: Պերեգմանաւում ևս ծառեր կարդացին ուսանողներ պ. Ն. Ալիսանեանը և պ. Ի. Տէր — Սահակեանը, և ապա մի բանի լոպէից յետոյ գերեզմանի հողը յաւիտեան ծածկեց մեր ննջեցեալ բարեկամի դադաղը. . . .

1867/թ. փետր. 15. Մոսկվա:

Պ. Ն. Պ. Ա. Չ. Ա. Ն. Ն.

Իմ ազնիւ Նղբայրներ, իմ նաղելի Վայրեր.

Պարծեալ այս նուիրական տաճարի մէջ հնչումէ իմ հայկական խօսքը առ Ձեզ իբրև ձայն ողբի և արտասուքի. դարձեալ մի սիրելի բրիտանաց եղբայրակցի դադաղի վերայ երեւումեմ ևս իբրև թարգման այնպիսի տխուր զգացմունքի, որ սովոր են շարժել մեր բոլորեցուն սիրալը մահու դիպուածների մէջ: Յաւումեմ, որ իմ բաղդի բերմամբ վիճակուել է ինձ այս սուրբ տեղումն նուիրել միշտ իմ խօսքը հանգուցեալ հայրենակիցների թաղման հանդիսի. մի ուրախութիւն ածնի, մի

ազգային խնդութեան հանդիսի չեղայ ես մինչև այսօր հայտախօս ատենաբան Ձեր առաջև։ Բայց և մահը, իմ ակնիւ եղբայրներ, ունի իւր խորին խորհուրդը մտածող մարդու համար։ Եթէ կեանքումը մէք ընկերակից ենք միմեանց, կապած ենք իրեարու հետ բարեկամութեան և սիրոյ քնքուշ կապերով, եթէ մէք կենդանութեան միջոցին միմեանց հետ մտածել ենք և զգացել ենք, — մեզանից, միւրիւր կարող էին այդ բոլոր մտաւորական ու բարոյական կապերը պատառուիլ և վերջանալ իսկոյն։ Այո՛ կտրած է այն զգալի էլքերս — մագնետեան թելը, որ մեզ այս աշխարհումս միաւորումէր նորա հետ. բայց միւրիւր և մեր սրտի ու հոգու իմանալի հաղորդակցութիւնը նորա հետ։ Այո, իմ աշխիւ բարեկամներ, երբ մահկանացուի կենսական ասպարէզը բնութեան անփոփոխելի օրէնքով վաղ կամ յետոյ աւարտուիմէ այս երկրի վերայ, այդ լոպէից, ասես թէ, յանկարծ մեր հոգու մէջ լուսափայլ կերպարանքով պայծառանումէ մեր յաւերժացած բարեկամի պատկերը. այն օրերը և ժամերը որ մէք կենդանութեան միջոցին վայելել էինք մեր սիրելու հետ, իւրեանց բաղդը յիշատակներով վերադառնումն մեր սրտի մէջ. մէք սկսումենք մտածել, խելամուտ լինել մեր կորստի մեծութեանը, գիտակից լինել մեր ցաւին և զրկանքին. մէք աշխատումենք աւելի խոր և խոր տպաւորել մեր սրտի մէջ այն նազելի պատկերը, որ թեւեր առած փախչումէ մեր աչքի տեսութենից. այո՛, մէք աշխատումենք դարձեալ ջերմացնել մեր սիրոյ գրկախառնութեան մէջ այն պաղ մարմինը, որ երբեմն շնչաւորուած և հոգեւորուած, զմայլեցնումէր մեր բոլորեցուն սիրտը, խօսելով, մտածելով և զգալով մեր հետ միասին։

Այժմ հարցանումեմ Ձեզանից, ո՞վ է այս լոպէիս այդ մեր ցաւի և արտասուքի, այդ մեր քնքուշ բարեկամութեան յաւերժացած առարկան. ամենեւին տրտում խօսքը պաղումէ շրթութունքիս վերայ. ես դժուարանումեմ հանել բերանիցս, թէ այդ նիւթը մեր այժմեան տխուր մտածութեան, այդ մեր հանդուցեալ եղբայրը է մի հայաղն մարդ, պարզ ու պայծառ երկնականարից — մի ծաղկափթիթ հասակում — կայծակնահար եղած, դէպի գետին դնուած մահու անգութ հարուածով։ Ողբացէք, ընկերակիցքդ, Ձեր վաղամեռիկ ընկերի տրտում վախճանը. ողբացէք, մայրեր, Ձեր հայկական գերդաստանի զա-

ւակը, որ իւր ծաղկի մէջ առանց պտղաբերելու ցամաքեցաւ անժամանակ: Վո՛ւ, հայկական հասարակութիւն, ողբա՛ք մանուկ անդամակցի ցաւելի կորուստը. ահա՛ քո նոր սերունդի ծաղիկներէց, քո քաղցր յոյսերից մինը թառամեցաւ յաւիտեան: Ողբացէք ամենեքեանք մի ընտիր որդու, պանդխտութեան մէջ, հեռի իւր ազգականներից, առանց մօր և հօր արտասուքի հրաժարումը այս կեանքից: Աչ, այդ հանգուցեալը այս ըուպէիս, իբրեւ հայկական ազգի ոսկր և մարմին, պատկանումէ մեզ ամենեցուն իբրեւ որդի և եղբայր, իբրեւ ընկեր և բարեկամ, իբրեւ ծանօթ և սիրելի: Հայեր, պատուեցէք ձեր անձը, պատուով Ձեր հանգուցեալ եղբայրը այն վերջին մեծարանքով որ պարտական է ամենայն քրիստոնեայ իւր քրիստոնեայ ընկերին, որ և սա իբրեւ Ձեր հասարակութեան անդամակից իրաւունք ունի պահանջել Ձեզանից: Թող այն այլազգի հասարակութիւնը, որոյ մէջ Վուք ապրումէք այս մայրաքաղաքում, տեսանէ և իմանայ, որ և Հայոց մարդիկը ունին սիրոյ և բարեկամութեան արտասուք իւրեանց, պանդխտութեան մէջ վախճանած ընկերի համար. թող յայտնի լինի նոցա, որ և Հայերը գիտեն յարգել իւրազգի հասարակութեան անդամակիցը կենդանութեան և մահու գիպուածների մէջ:

Այժմ դարձուցանումմ եւ մքսառ Վեղմեր աղնիւ յաւերժացած եղբայր դու և բարեկամ. ընդունիր այս ըուպէիս մեր վերջին հրաժարական ողջոյնը, մեր առ խորտէ բարեաւ մնայն: Վո յիշատակը սուրբ կմնայ միշտ քո եղբայրների և բարեկամների մէջ: Վու մեռած չես մեր ոչ մինի սիրոյ և բարեկամութեան համար. Վու կը լինիս միշտ կենդանի այն հրաշագործ սիրոյ զօրութեամբ, որ գիտէ անմահացնել հանգուցեալ սիրելիքը նոցա սիրելիների սրտում: Բարեաւ մնա, մեր նաղելի նընջեցեալ եղբայր, բարեաւ մնա մինչև ցկրկին ուրախաւէտ տեսութիւն հանդերձեալ աշխարհումը:

8ին փետր. 1867 թ. Մոսկուա.

Ս. ՆԱՉԱՐԵԱՆՅ.

Սիրելի եղբայրներ և քոյրեր!

Տխուր և ցաւելի է մեզ համար այս օրը, տխուր և ցաւելի առաւել ևս, որ մի փոքր միջոցում զրկուեցանք մեք ազ-

զին պիտանի երկու ուսումնասէր անձինքներէից. Մինը, որ նոր էր ոտք դրել համալսարանական լուսաւորութեան ասպարիզի վերայ և որը յափշտակեց մեզանից յանկարծահաս խօլերան. հանգուցած Պօղոս Մարդանեանը¹⁾, միւսը ահա մեր աչքերի առաջ դադաղն մէջ դին բժիշկ Յարութիւն Մուլթանեանը.

Ով մօտ ծանօթ էր այս նոր հանգուցածի հետ, ումին պատահել է մին երկու անգամ խօսել սորա հետ կամ թէ լսել սորա խօսքերն, նա զիտէ արդէն, թէ ինչպիսի ջերմեռանդ հոգի, ինչպիսի ազնիւ և մաքուր սիրտ կար սորա մէջ²⁾. Հանգուցածի մահը տրտմութիւն պատճառեց ոչ թէ միայն իւր համադրի ծանօթներին և ընկերներին, արտասուքի կաթիլներ թափեցան ոչ թէ միայն սորանց աչքերից, այլև համալսարանական դասակից, այժմ բժիշկ ռուս ընկերակիցներից, այլև նոյնպիսի ընտանիքներից, որոնք սիրումէին սորան ինչպէս որդի և ընդունում ինչպէս մարդ. Խօսքերիս ասպոյցոյց, ահա այս տխուր դէմքերն, այս արտասուակեց աչքերն ներկայ դառնողներն, որոնք հաւաքուել են սուրբ տաճարի մէջ հանգուցածի դադաղի շուրջ իւրանց վերջին ողջոյնը տալու սորան. Ճշմարիտ որ, կարելի է միթէ, սառնութեամբ նայել այսպիսի մի ծաղկի վերայ, որը նոր բացուած թառամեցրեց արդէն անողորմ մահը?

Վիտելով հանգուցածի հոգեւոր ընդունակութիւնները, սորա բարի միտքերը, ընկերի օգտի համար միշտ պատրաստ լինելը, կարելի էր բոլորովին յուսալ, որ սա կարող էր, որքան կենեէին հանգամանքներ և ժամանակը, ցանկ ազգակիցների մէջ այնպիսի սերմեր, որոնցից օգտաւէտ պտուղներ կբաղէին նրանք. Սա կարող էր լինել այնպիսի ուսումնական և ազգասէր անդամներից մինը, որոնց կեանքի նպատակն է ազգի բարօրութիւնը և յառաջադիմութիւնը.

Իսկ այս ամէն մեր յոյսերը, դառն է մեզ մտածել, թաղումնք այսօր հանգուցածի հետ, սորա բոլոր ցանկութիւնները, բարի միտքերը ծածկումէ այսօր սառն գերեզմանը. Սա

(¹) Իր ուսումը աւարտեց Լազարեան ձեմարանումը և սեպտեմբերի սկզբումը մտաւ համալսարան, բայց չանցկացաւ և մի շաբաթ սորանից յետոյ, որ նա վախճանեց խօլերայիցը:

գնումէ և թողում անմխիթար իւր մայրը, որ անհամբեր սպասումէր համեստ որդուն, իսկ այժմ հեռացած սորանից զըրկունց յաւիտեան նաև մայրական վերջին ողջոյնից և համբոյրից։ Սա գնումէ և զրկումէ իւր ընկերները մի իմաստուն, աղնիւ բարեկամից, բոլոր հայրենակիցները մի բարեմիտ և հաւատարիմ քաղաքացիից։ Սա հեռանումէ մեզանից, բայց սորա յիշատակը անմոռանալի կմնայ մեր մէջ, սորա առաքելի հոգին և ջերմեռանդ սիրտը միշտ օրինակ կլինին մեզ մեր զործերում։

Այսպիսի անմխիթար դրութեան մէջ մնումէ դառնալ միայն դէպի «Կախարհամուծիւնը և խոնարհուել «Սորա վճռին։ «Հող էիր և ի հող դարձցիս»։ Խնդրենք նորանից, որ ընդունէ հանգուցածի հոգին խաղաղութեամբ, տայ սորա մօրը զօրութիւն և համբերութիւն ընդդիմանալ այսպիսի մի անտանելի ցաւին, և որ մեղմացնէ սորա դառնացած սիրտը։

Վառձնումենք այժմ դէպի քեզ, սիրելի ընկեր, մեր խօսքերն, ընդունիր մեր վերջին եղբայրական ողջոյնը և համբոյրը։ Վառ չես մոռացուի ոչ երբեք մեր յիշողութենից։ Նրանի է քեզ, որ թէև կարծօրեայ էր բո կեանքը, բայց նա ունայն չէր և անխորհուրդ աշխարհի վերայ։

Մնաս բարև, սիրելի եղբայր!

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՄԻՐԻՄԱՆԵԱՆ.

ՆԱՄԱԿ ԴԱՄԱՍԿՈՒՅ (Նամակազր. պատասխան).

Մեր ուսանողների հաշիվը.

Շնորհակալ ենք պ. Օ. Գրիգորեանից, որ նա կամեցել է բարձրացնել մեզանում մի օրինավոր խնդիր. Պ. Գրիգորեանը պահանջումէ տեղեկութիւն ուսանողների նկատմամբ, որով կարելի լինի մի ընդհանուր հաշուով ծանօթանալ մեր Հայերի առաջադիմութեան։ Պետ թողնելով այս հաշիւը ներքևի տողերին, յարգենք յարգելի ուսանողի ձայնը, որ պարունակում է իր մէջ մի հառաչանք մեր կրթութեան մասին։ Արթութիւնը ամենագեղեցիկ կատարելութեան միջոց է, սա ժանտախտված և զարշահոտ սրտերը հասցնումէ մի առողջականութեան, սա մաքրումէ մարդիկներին նախապաշարմունքից, սա ամենակերպ

վերքերի նկատմամբ լինումէ բժիշկ, և իբր հայելու մէջ սորա պտուղները անդրադառնումեն մի զմայելի պատկերով դէպի մարդկութիւնը: Բայց պէտք չէ մոռանալ, որ հայ երիտասարդներ իրանց ուսմունքը աւարտելից ետք երբեմն չեն ունենում սրտի կրթութիւնը: Մեր շատ ունեւք երիտասարդներ ընդ մեր քաղաքացի, որոնք իրանց կրթութեան համար պարտաւոր են իրանց հայրերին, որոնք թշվառութեամբ իրանց զաւակներին մեծացրած և նրանց համար հազար աղերսներով ուրիշներին դիմած և խոնարհած են, ընդհակառակը, զաւակները բաւականաւորով իրանց վիճակից և տենելով իրանց գլուխը շահված և փառաւորված, իրանց ծնողներին զառամալ և խղճալի վիճակում, չեն դարձնում ուշադրութիւն նրանց կացութեան վրա և ոչ երազումեն անգամ: Եթէ մէկը կ'իշէ իր հայրը և մայրը, ուրեմն այնպիսին չէ կարող երազել և այն ժողովրդականութեան կրթութիւնը և հոգսը, որի որ անգամ է: Այժմ, տեսնե՛ք թէ պ. Գրիգորեանի հաշվում սրանք ևս կան թէ ոչ!:

Այսպիսիները մեր հաշվում չկան, բայց ես պարտաւորվումեմ ամենեցուն հաշիւն ել ներկայացնել:

Այսպիսիները 1850ից մինչև 1864 թվականը ունենք Շ ամսախուց—9⁽¹⁾. Իրան միայն մտածող հայր և մայր յարգող, բայց ոչ որպէս ժողովրդի անդամ մի ձգտողութեամբ դէպի ընդհանուրի կրթութիւնը և բարոյականութիւնը հաշվումենք 1842—1867 թվականը 22. Ժողովրդին ցաւակից 4⁽²⁾. Ուսում

(1) Սորա զանազան արքունական պաշտօններով քաղաքիցս բացակայ են:

(2) Սոցանից մէկը Բաքուի բարեկարգիչն է Թադէոս Բահանայ Բուդաղեանը, որ մեր Շ ամսախուց բոլոր հայագէտները սորա դաստիարակութեան արդիւնքներն են, և ամէնքը զգալուն թէ և չքաւոր: Տէր Թադէոսը այժմ կատարումէ բարեկարգչութեան պաշտօնը Բաքուի մէջ և դասատւութիւն է անում հայերէն այնտեղի գիմնադիօնում, սա լսելով այնտեղի բահանաների դրութեան, ցաւակցելով իր սեփական ծուխը բաշխումէ նոցա, չնայելով իր ոչ հարուստ դրութեան և ինքն

շարունակողներ, Մօսկվայի համալսարանում Շլամպուսուց ունենք ուսանողներ 4⁽³⁾։ Ազգարեան ուսումնարանում 7։ Իագուլի գիմնազիսում 3։ Հաղորդակցութեան ճանապարհների ուսումնարանում Մօսկվաում 1։ Թիֆլիսի գիմնազիսում 2։ Շլամպուս նահանգական ուսումնարանում 36։ Մեր հոգևոր դպրոցում, որի ստուղը իրենցից ընթացքով գոհացուցիչ չկարծեմ որ լինի, 190։ Շլամպին հաշվելով 20 տարեկան հասակից ունէ՛ իր մէջ հայազգի արական սեռ 1900։ Ահա այս հաշվից կարելի է հասկանալ թէ ինչպէս է մեր առաջադիմութիւնը Շլամպուսում։

Այս հաշվից յետոյ մեք յիշենք «Փարիզ Ամէրիկաում» գրքի հեղինակի բարձր և իմաստալից խօսքերը «կովել փրապիտող և վընասակար նախապաշարմունքի հետ, մեր հների պաշտած կուռքն է, ճշմարտապէս մարդի ամենաքաղցր պարտքն է, որ դնումէ ժամանակը նորա վերա : » Աւ այսպէս այստեղ մեք ևս կունենայինք կրթութեան մի ընդհանուր ասպարէզ , թէ որ ժողովրդի մէկ մասը չունենար այն պակասութիւնները, ինչ որ իրօք փնասումէ ընդհանուր բարոյականութեան :

Հարուստը (մեղանում իշխան մականունը ունէ) եթէ չէ մօտենում նվիրատւութեան , հասարակութիւնը ոչինչ բանի է ձեռնարկում, որովհետեւ ինչպէս ինքնայորդօր զոհաբերութեան սովոր չէ, այնպէս և առանց հարուստի չի կարողանայ և ոչինչ միութիւն կազմել իր անդամների մէջ, գոնէ մեր քաղաքում այսպէս է : Թէ որ միւսները զգան ցաւակցութիւն դէպի կրթութիւնը , պէտք է դիմեն հարուստին և հարց առնեն նորանից խոյս տալու պատճառը, որի գաղափարների հետ միանալով կամ աշխատեն իրանց ասպարէզը բարոյապէս մաքրելու, և կամ չըյարգելով նորա առաջարկութիւններ կարող կլինին իրանք ու

պարապումէ իր սենեակում մանուկների կրթութեամբ, յարգելով այս օգտաւէտ և պտղաբեր պաշտօնը։ Մէք մեր շնորհակալութիւնը յայտնումենք Տէր Թադէոս աղնիւ քահանային։

(³) Պատիւ ունեցանք սոցա հետ տեսնվելու անցեալ ամառն մեր Շլամպուսում, Զահանկիր, Ռոստոմ և Հարութիւն Ալալյեանները և պ. Ներսէսեանը. Նամակագր. ծանօթութիւններ.

նենալ մի շարժականութիւն դէպի նվերատվութիւն : Այստեղ այնպէս չէ, ընդ հակառակը, սկսում են ունենք մօտենալ այն անձին, որի դէմ կարելի է իրաւացի պատճառներով հակակրփած է հարուստը. և այն անձը օգուտ քաղելով ունանց այցելութենից աշխատում է ամրացնել նոցա մի առանձին կուտակութեան մէջ և հակակրփել հարուստի և նորա արբանեակներ ի դէմ : Ի այց որովհետեւ, առանց հարուստի և ոչ մէկը կրձեռնարկէ գործողութեան, որովհետեւ սորա պատիւը և ազդեցութիւնն է այստեղ գործողը, ուստի և ոչինչ չէ առաջանում այստեղ և դժվար կառաջանայ և կմնայ անգործադրելի այն կանոնադրութիւնը—որն որ վաւերացած է և հրատարակված „Մեղու Հայաս.“ միջոցով : Միթէ կիրքը և ետութիւնը թողնում է? Այս հաշիւը ես կներկայացնէի Վեհափառ Աթողիկոսին անգամ մի ընդարձակ տեղեկութեամբ, եթէ նա Շամախու կրթութեան նկատմամբ տեղեկութիւն պահանջէր :

Շամախի :

Պանդուխտ Ս. ԳՈՒՐԳՆԵԱՆ.

ՆԵՄԵԿ ԳԼԳՈՒ ԽՄԻՆԳՐՕՂ ՄՕՍԻՎՆԵՅ.

Կարծումնէք, որ մեր հասարակութեանը յայտնի է, թէ արդէն վաղուց Մօսկվաի համալսարանի հայ ուսանողները իւրանց չքաւոր ընկերներին օգնութիւն տալու համար, ամէն ամիս ժողովում են իւրանց մէջ որոշեալ գումար, և բացի դորանից ստանում են ամէն տարի օգնութիւն Մօսկվաի հայ հասարակութենից և Թիֆլիսից, (միայն անցեալ տարի, ինչպէս հաշիւից կտեսնէք, նոյնպէս Եկատէրինօդարից և Ղլլարից), և ապա այս բոլոր գումարը բաժանում են չքաւորներին, այսինքն նոցանից մի քանիսին տալիս են օգնութիւն տարվան մէջ միայն միանգամ կամ երբեմն, իսկ միւսներին ամէն ամիս : Այս գեղեցիկ գործի օգուտը այնպէս պարզ է, որ կարծումիմ աւելորդ է ևս մի բան ասել այստեղ դորա մասին :

Միայն պէտքէ ասած, որ անբաղտաբար, մինչև այժմ դանազան պատճառներով այդ գումարի ոչ մի տարվան հաշիւը չէ եղած տպված, որով և մեր հասարակութիւնը միջոց չէ ունեցել իմանալու, թէ ինչի վերայ է գործածվում իւր զոհաբերութիւնը. այս հանգամանքը կարելի է և փոքր ի շատ

ազդեցութիւն է ունեցել նորա վերայ, որ մեր հասկացող հասարակութեան մեծ մասը համազգաց չէ եղել ուսանողներին նոցա այդ գործում: Ահա այժմ ուղարկում ենք ձեզ անցեալ տարվան մեր ժողովուրդած ու գործածուած գումարի (և միևնոյն ժամանակը առաջին) հաշիւը, որ և խնդրում ենք հրատարակել ձեր օրագրում¹⁾: Յոյս ունենք այսուհետև ամէն տարի հրատարակել մեր տարեկան հաշիւները:

1866 յունվարի 1ը մինչև 1867 թիւը փետրվարի 1 Մօսկվայի համալսարանի չքաւոր հայ ուսանողների համար ժողովուրած է:

1865 թուից մնացել էր 33. 10.
Ուսանողներից ստացված է. 253. 75. ²⁾

Անցեալ տարի, յունվարի 9 թատրոնի ժամանակը
զոհաբերութիւններ եղան 478. 50.

Այս տարի, յունվարի 10, թատրոնի ժամանակը զոհաբերութիւններ եղան 486. —

Մօսկվայում զոհաբերութիւններ արել են այս անձինքը.

Պ. Յովհաննէս Ս. Յովնանեան 75. —

Պ. Միքայէլ Ստեփանեան 50. —

Պ. Մարգար Մամաջանեան Պետերբուրգի քաղաքական հասարակութեան մի տոմսակ 100 ռ. արժէքով, տարին 5% շահ բերող:

Պ. Բախշէ Խալաթեան. 75. —

Պ. Մեհրուժան Խալաթեան 25. —

Պ. Բարսեղ Վեթիւղեան. 25. —

Պ. Յովհաննէս Յ. Յովնանեան 25. —

Պ. Նիկողայոս Աբիմեան 25. —

Պ. Մելքոն Փանեան. 10. —

Պ. Գ. Վ. 4. —

Պ. Մարտիրոս Սիմէոնեան 3. —

Պ. Սամվսոն Վարդանեան. 50. —

¹⁾ Խնդրում ենք և թիֆլիսի միւս օրագիրների և լրագիրների խմբագրողներից տպագրել իւրանց տպագրութիւններում այս մեր հաշիւը.

Վ. Ն.

²⁾ Ուսանողներից դեռ բոլոր գումարը չէ ժողովուրած:

Պ. Անդրէաս Արծրունի	2.	—
Արժան Յարութիւն ա. քահանայ Կօթչեան	5.	—
Պ. Միքայէլ Գուլուլեան	1.	—
Отъ неизвѣстнаго лица (անյայտ անձնից)	2.	—
Պ. Մկրտիչ Աեանջիցեան	40.	—
Պ. Յովհաննէս Փիթոյեան	5.	—
Отъ неизвѣстнаго (անյայտ անձնից)	1.	—
Отъ неизвѣстнаго (նոյնպէս)	1.	—
Отъ неизвѣстнаго (նոյնպէս)	1.	—
Отъ неизвѣстнаго (նոյնպէս)	1.	—
Отъ неизвѣстнаго (նոյնպէս)	10.	—
Հայ ոմից	3.	—
Հայ ոմից	6.	—
Այլ քաղաքներից զոհաբերութիւններ եղել են Նիկա- տէրինօղարից. այստեղ պ. Իփէկճեանը ժողովել է	59.	—
Թիֆլիսից. պ. Խահակ Տէր Միքելեանից. 508 ռ. որ զոհաբերել են հետագայ անձինքը. Այս ընծայա- բերութիւնը եղել է իշխատակ հանգուցեալ ուսանող Գրիգոր Տէր Մկրտչեանի (սորա մասին խօսել ենք Հայկ. Աշխարհում, 1866, № 2).		
Պ. Ստեփան Տէր Մկրտչեան	250.	—
Պ. Յարութիւն Յովհաննիսեանի	50.	—
Պ. Նիկողայոս Շարոյեան	10.	—
Պ. Միքայէլ Շահ—Պարոնեան	30.	—
Պ. Գաբրիէլ Սունդուկեանց	10.	—
Պ. Սարգիս Բէզլարեան	15.	—
Պ. Խաչատուր Քանանեան	10.	—
Պ. Գրիգոր Խասպապեան	3.	—
Պ. Ալէքսանդր Փրիլոնեան	5.	—
Պ. Խահակ Ակիմեան	3.	—
Պ. Փիթոյեան	25.	—
Պ. Լէլիփրզեան	3.	—
Іосифъ Транже (պ. Տրանժէ)	5.	—
Ոմն	10.	—
Պ. Միքայէլ Շադինեան	10.	—

Պ. Նիկողայոս Փուղինեան	5. —
Неизвестный (անյայտ)	5. —
Պ. Շահնազարեան դէ—Շապուր	5. —
Պ. Յ. Տէր Ստեփանեան	3. —
Պ. Մ. Աթաբեկեան	6. —
Պ. Սողմոն Վեթխուդեան	10. —
Պ. Ջաքարիա Թամամշեան	25. —
Պ. Խաչակ Տէր Միքայէլեան	10. —
Ղզլարից այստեղ պ. Պազրիէլ Տէր Յովհաննիսեանը յադովել է.	19. —

ընդ ամէնն 2282. 35.

և մի տոմսակ 100 ռ. արժէքով

1866 յունվարի 1ը մինչև 1867 թիւը, փետրվարի 1 Մօսկ-
վաի Համալսարանի չքաւոր Հայ ուսանողների Համար եղել է
ծախս.

Անցեալ տարի յունվարի 9 տուած թատրոնի ծախսն
եղաւ 172. 50.

Այս տարի յունվարի 10 տուած թատրոնի ծախսն
եղաւ 198. 20.

Անցեալ տարվան յունվար ամսից մինչև սեպտեմբերը
մի Հայ երիտասարդ, որ պատրաստվում էր Համալսա-
րան մտնելու, ստացաւ 165. —

Անցեալ յունվարից մինչև այս տարի փետրվարը մի
ուսանող ստացել է 230. —

Անցեալ սեպտեմբերից մինչև այս տարի փետրվարը
միւս ուսանողը ստացել է 180. —

Անցեալ սեպտեմբերից մինչև այս տարի փետրվարը
երրորդ ուսանողը ստացել է 125. —

Անցեալ սեպտեմբերից մինչև այս տարի փետրվարը
չորրորդ ուսանողը ստացել է 100. —

Ժամանակաւոր օգնութիւններ ստացել են տարվան
մէջ երեք երիտասարդներ, որոնցից երկուսը պատ-
րաստվում են Համալսարան մտնելու, իսկ մինը ուսանող է. 100. —

Մանր ծախս տարվան մէջ եղել է. 6. 18.

Տարվան մէջ ուսանողները ստացել են պարտք 515 ռ.,

այս գումարից յետ է ստացած դեռ ևս 280 ռ.,
մնում է պարտք ուսանողների վերայ. 235. —

ընդ ամէնն 1511.88.

Եթէ բոլոր ծախսը (հաշուելով և ուսանողների վերայ մը-
նացած պարտքը) դուրս գանք եկամուտից, կմնայ 770 ռ.
47 կ. և մի տոմսակ 100 ռ. արժէքով: Եյս գումարից 212 ռ.
14 կ. տուած է ներքին պարտքի երկու տոմսակի համար, մը-
նում է 558 ռ. 33 կ., ներքին պարտքի երկու տոմսակ և Ս.
Պետերբուրգի քաղաքական հասարակութեան մի տոմսակ 100 ռ.
արժէքով, տարին 5% շահ բիրող, հաշուելով ուսանողների
վերայ պարտքը: Եյս պարտքով բոլոր մնացած գումարը կա-
նէ 793 ռ. 33 կ., և ներքին պարտքի երկու տոմսակ, և Պետերբուր-
գի քաղաքական հասարակութեան մի տոմսակ:

Մօսկվայի համալսարանի ուսանող

Մօսկվա, 1867, փետրվարի 1. Ս. ԵՊԻՍԿՈՍԵՍԵՆ.

ՆԱԽԵԿ ԳԵՊԻ ԽՄԻՆԳԻՐՕՂ՝ ՆՈՒԽՈՒՑ.

Յարգելով պ: Անագէտների ձայնը, հրատարակում ենք հետա-
գա նամակը. Խմբ.

Հաղորդում ենք մի անցք, որ, թէև աննշան, սակայն
գրաւած լինելով իւր վերա մի հայ հասարակութեան մեծ մասի
ուշադրութիւնը քանի օր է, նորա խօսակցութեան առարկան
եղած է. և որ մին կհամարվի այն բազմաթիւ իրողութիւննե-
րից, որք ցուցանում են, թէ մեր դարում, մեր ազգի մէջ
այս ինչ կամ այն ինչ տեղը ինչպէս է ներդրւածում լուսաւորու-
թիւնը տղիսութեան վերա. կամ լաւ ևս ասել, նորութիւնը
հնութեան վերա:

Լուսաւորութիւնը այստեղ էլ կամեցաւ մի քայլափոխ առ-
նել, բայց դժբախտաբար առաջը խոչընդոտներ դաւաւ:

Տեղիս (Նուսի քաղաքի) Հոգեւոր Վարդըր (1), որ 6—7
և գուցէ աւելի տարիներով առաջ սկսված է, ինչպէս ասու-

(1) Եյս Վարդըրի վերա խօսելով միտքս նորա ամէն հան-
դամանքը նկարագրել է. մանաւանդ որ ես օտարական չլինելով

մեն, մինչև այժմ գրեթէ մի անշարժ դրութեան և յետամնացութեան մէջ էր: Ներկա տարուս սկիզբներում Հին Հոգաբարձուքը իւրեանց պարտքից պրծան—ժամանակներն լրացան. Աստուած կարողութիւն տա:—

Նորեր ընտրվեցան, հասարակութիւնը յոյսը նորոգեց և ըստպատմէր . . . :

Խոստովանելի է, որ այս նորընտիր պ. պ. հոգաբարձուքը շատ եռանդուն սրտով սկսեցին իւրեանց պաշտօնը: Սոցա առաջին հոգսը եղաւ Վարդգի պրօգրամը նորոգել—եթէ կար, որին նպաստաւոր եղան քաղաքացիներից մի երկու ուսումնական անկիւ երիտասարդներ: Աւելցնենք իսկ կարգադրութիւնով և առաջինների համաձայնութիւնով գործը ուրիշ կերպարանք ստացաւ: Նախկին ուսուցիչները հարկադրվեցան թողուլ դասատուութեան հին եղանակը, նորա հետ և հին դասադրքերը, հետեւաբար, իհարկէ, շատ պակասութիւններ էլ որք սեփական են ամեն տեղ այս աստիճանի վարժարաններին—եթէ կարելի է այս անունը ընծայել, Խաղաբան և Օրուա ն գեղեցիկ անուններն թողած: Այնուհետեւ մանուկները պէտք էր կարողանային շատ հեշտութեամբ կարդալը սովորել. իսկ պատանիները—ընթացատող թմրութիւնը թոթափելով, շարժվել, զարգանալ կեանքի ամենահարկաւոր առարկաները սովորելով և այնպէս դէպի առաջ ընթանալ:

Վործը այս դրութեան մէջ էր, որ մի քանի բարեմիտ պարօններ—հնութեան ակոյեաններ ազգասիրութեան ու կրթոնասիրութեան անունով պաշտպան հանդիսացած սկսան ժողովուրդի մէջ խօսալ զրգուել, որպէս թէ այս նոր եղանակը դասատուութեան սկիզբն է այն նորութեան, որ ցանկանում են մոցընել նորուսումն երիտասարդները մեր ազգի մէջ: Սեթէ կարելի է—ասում են այն աղգասէրները, անտես

աւելի տեղեկութիւններ չունեմ նորա ներքին կեանքի վերա:— Այս մի քանի խօսքը խօսելով ես չեմ կամենում ոչ ոքի անձնին դիպչել ճշմարտութիւնը, կամ որ և իցէ կարծիքը, որ մարդ իբրեւ ճշմարտութիւն ընդունած է, ուրանալ կամ թագուցանել—մի անարդ, մի անմարդավայել ցածութիւն է և մի մեծ անիրաւութիւն:

առնելով պրօգրամի ուրիշ աւելի երևելի կողմերը— մեր սուրբ Մեսրոպայ Հոգոյն սրբոյ ազդեցութեամբ գտած զրերի անուներն փոխել. այբի տեղ ա, բենի տեղ բը հնչել և այլն: Մի՞թէ միւսնոյն չէ նշանակում, թէ կամենումն փոխել, քանիւ մեր արարողութիւններն էլ, որք միւսնոյն հին ժամանակից են կարգադրված ըստ մեծի մասին, և այլն, և այլն:»

Այսպէս, հնութեան և նախնապաշարմունքի կուռքեր դեռ ունեն իւրեանց երկրպագուքը, խունկ ծխողները:

Թէ ինչ հետևանք կունենա այս իրողութիւնը, այժմէն չեմ կարող գուշակել բայց, զարմանք չէ, որ, ինչպէս երևում է գործի դրութիւնից, առաջարկվի ում հարկն քննելու...

Թող էլ չգանգատեն հայ հասարակութիւններ, թէ մեր ուսումնական և կրթված երիտասարդներ մեր մտաւորական ու բարոյական առաջադիմութեանը, որքան հարկաւոր էր, չեն օգնում. մինչև ինքեանք չեն գնահատելու նոցա արժանաւորութիւնը, նոցա գործը, և այսպէս վարվելով վհատեցնելու են նոցա վառվռուն սիրտը.

25 մարտի. 1867. Նուխի:

ՅԱԿՈՒ ԱՆՆԳՉԵԱՆ:

ՆԵՄԵՊ ՄՕՍԿՎԱՅ.

Յարգելով և սիրելով ազնիվ օրիորդի հետագա դատողութիւնը, մեր ստացված մասնավոր նամակից հանումներ այն տողէրը, որոնք վերաբերվում են մեր օրագրին.

Այս առաջին անգամ է, եթէ չենք սխալվում, որ Ռուսաստանում հայկական օրիորդը ձայնակից և մասնակից է լինում հայկական ինդիւիդիւններին դրականական ասպարէզում. Այո, շատ ազնիվ սրտերի ուրախութեան և յոյսերի պատճառ պիտի լինի այս նամակը, ուստի առաջարկում ենք թերցողներին և կյուսանք, որ նամակագրող ազնիվ օրիորդը մեր այս փոքր անհամեստութիւն կներէ մեզ.

Խմբ.

„..... Յաւելով պէտքէ տեսնոր „Эманципация женщинъ„ և Մայլի յօդուածները չեմ կարողանում թարգմանել, ինչպէս խոստացել էի, աչքերիս ցաւի պատճառով: Բայց եթէ մի փոքր դործ կգտնեմ, որը դեռ այժմ փոքր միջոցում հարկաւոր չէ

օրագրիւ, և որը ևս կկարողանամ հանգստութեամբ թարգմանել, ուրախութեամբ կաշխատեմ: Այսպէս մինչև աչքերս կլաւանան. յետոյ կանաններ, թէ ինչպէս կվերադարձնենք այս կորցրած ժամանակը:

Եւ յոյս ունեմ, որ բարկանալու չեա, եթէ ես չեմ կարողանում հիշուած արգելքների պատճառով կատարել ցանկութիւնդ. ուստի մենք մնում ենք միշտ բարեկամներ: Այս աշխարհում աւելի օգտաւէտ և զուարճալի է բարեկամութիւն, քան թէ սառնութիւն ամենայն կողմից:

Գու խնդրել ես ինձ կարգաւ քո օրագրի մէջ «Հայկական Աշխարհի» կանոններ և տեսել քեզ իմ միտքը դուրս վերայ. շատ ուրախ եմ, որ այդպէս ուշք ես գործնում ուրիշների կարծիքների և մասնավորապէս իմ կարծիքին, բայց դարձեալ կասեմ, որ եթէ դու չէիր խնդրած ևս, ես անպատճառ կկարգայի և կհաղորդէի քեզ ձմարտապէս իմ կարծիքը, ինչպէս միշտ տեսել եմ: Այո, կասեմ ես, բայց առաջուց խնդրումեմ չնկատնա, որ քեզ հետ համաձայն չեմ այդ կանոնների մասին: Ասիս չեմ կարող հասկանալ, թէ ինչ նպատակով ես փոխում դու Հայկական լեզուն, և ինչ լաւութիւն ես դնում դուրս մէջ: Եսա, խնդրումեմ բաւական չէ, որ Հայկական կետադրութիւնը փոխեցիր, և գործ ես ածում եվրոպական, որը ամենեւին աւելի ուղիղ չէ, քան թէ Հայկականը, այժմ փոխումես բաւեր, առեր, քերականական կանոններ: Գիտաւորութիւն չունես արդեօք և բոլոր լեզուն փոխելու: Ի՞նչի, և ո՞վ է համաձայն քեզ հետ: Ահա իմ կարծիքը այդ կանոնների վերայ:

№ 1. Եւ համաձայն եմ քեզ հետ, որ ւ տառը պէտքէ գրուի վ տառով, երբ նորան հետևում է ու, օրինակ. հնչ վ ոււմ ե ն, և ոչ հնչ ու ոււմ ե ն, ինչպէս որ առաջ գրում էինք: Այդ լաւ է, բայց չեմ տեսնում ոչինչ օգուտ զրելով դ ժ վ ա ը, դ ժ ու ա ը ի տեղ:

№ 2. Գու խնդր ասումես, որ յ տառը կէս ի ձայն ունէ, և մենք ուղիղ գործ ենք ածում նորան այնտեղ, որտեղ ցանկանում ենք, որ կէս ձայնով հնչվի, և գրում ենք հ, երբ աւելի հաստատ և ամբողջ հնչումն ենք ցանկանում, և ամենայն տեղ հ գործածել յ տառի տեղ սխալ է այնքան, ինչքան այն բառերում, որոնք հնչվում են և գրվում են միևնոյն կերպով և զա-

նազանութիւն կազմումն՝ միայն այդ երկու տառեր:

Ձ 3. Օարմանումեմ, որ դու ինքդ չես հետևում քո կանոններին, ու տեղ զրեւ օ, գրումես կ եր պ օ վ օ տառով, այլ բ ո լ ո Ր ո տառով: Ո զ ո Ր մ ե լ բառի մէջ միայն առաջին ո ունէ՛ առանձին հնչումն, երկրորդն արաբերութեմ օ ի պէս: Ինչի չես գրում այդպէս. որովհետեւ զգումես, որ ուղիղ չէ:

Ձ 4. Իմ կարծիքով օ տառը այնպիսի հաստատ հնչում ունէ, որ անկարելի է գործածել նորան այն բառի մէջ, որում փոխվումէ դէպի միւս տառը, օրինակ. ի մ բ ա գ Ր օ Ղ, ի մ բ ա գ Ր ե լ աւելի ուղիղ չէ այդ վերջաւորութիւն զրեւ ո տառով, որովհետեւ ո աւելի թոյլն է:

Ձ 5. յ տառը անպատճառ հարկաւոր է ա տառով վերջաւորուած բառերին, օրինակ ք ա հ ա ն ա յ: Որովհետեւ այդ յ պէտքէ դալիս հոլովման ժամանակ. օրինակ ք ա հ ա ն ա յ ի. եթէ՛ գրենք քո պէս ք ա հ ա ն ա ի, լաւ չէ ականջի համար, որովհետեւ ա լ է ի այնպէս զանազան հնչումն ունեն, որ եթէ չդնես նոցա մէջ մի միւս հնչումն, նոցա միտսին արաբերութիւն փափկացնելու, շատ ծանր և անախորժ է մեր ականջին:

Ձ 6. Համաձայն եմ դորա հետ:

Ձ 7. Մենք չենք կարող բառերի վերջաւորութիւն եր և ներ փոխել ի էր, որովհետեւ այդ վերջաւորութիւն պատկանումէ բային և ոչ անունին. օրինակ, ա շ ա կ ե Ր ա ն ե Ր, և ա շ ա կ երոն էր, կարող ենք այստեղ որոշել, որն է բայ, և որը անուն. բայց եթէ միշտ գրենք էր վերջաւորութեամբ, անհասկանալի կլինի, և կխտռենք միշտ բայ անունի հետ:

Ձ 8. Պարծեալ կասեմ, որ օ տառը շատ կոշտ է բառերի վերջաւորութեան համար, և աւելի ուղիղ է զրեւ բ ա ո ո վ, քան թէ բ ա ո օ վ:

Ձ 9. Պորա ընդդէմ չեմ կարող ոչինչ ասել, և կաշխատեմ գործածել այդպէս: «Եվ» ևս չեմ հաւանում այդ մեծ վ փոքր և տառի տեղ շատ հաւանելի չէ:

Օարմանումեմ, որ չես գործածում ի տառը այն բառերում, որոնց մէջ յ հնչվումէ իբրեւ ի, օրինակ. «յն—ախն, և դարձեալ, որ ա լ է Ր թողնումես հանգիստ և չես գործածում մին գոցանից: Բայց կարծեմ շուտ այդ կանոնն ևս կկարգանք քո օրագրում:

Պ. Մարտիրոս Մկրտչեանը ցանկանումէ ստանալ քո օրագրի երկու հատոր 1867 տարուան. խնդրումէ քեզ ուղարկել նոցա այստեղ մեր մօտ, Մօսկվա, իսկ մենք կուղարկենք նոցա Ֆրանսիա, որտեղ որ կլինին. նա դրել է իւր գործակատարին թիֆլիսում, որ հասցնէ քեզ 10 մանէթ: Շատերը դանգատումեն, որ օրագիրդ շատ ուշ են ստանում:

Ես զուարճութեամբ կշարունակեմ իհարկէ «Հայկական Աշխարհը» ընթերցասիրելու: Նորանում ազնիւ և օգտաւէտ մտքեր և յօդուածներ եմ գտնում ես միշտ:

Մօսկվա, փետրվ. 17, 1867.

Սալոմէ Ասեփանեան

ՄԵՐ ՆԵՐՔԻՆ ԳՈՐԾԻՔ.

«Հայկական կանանց մասին յօդածը. Իմ կարծիքը. Բարի մարդիկների տարածվա՛ լուրերը մեր մասին. Մեր ցանկութիւնը ազնիվ, խոհեմ օրագիրներին.

— Սմիւռնայի Մեսրոպեան ուսումնարանը և պ. Ոսկանեանը. Ենդլիայի Վիկտորիա թագուհու Հայկական Երշակունի ցեղից ծագումը. Լուսավորչեան Բնիկութիւնը Կոստանդնուպօլսում.

«Մեզ. Հայաս.» լրագրի անձնութիւնը. Նորասերարեացականութիւնը դէպի մեզ. Վեհափառ Գէորդ Կաթողիկոսի գալուստը. Խորէն վարդապետ Գալֆայեանը. Վեհափառ Հօր պատարագամատուցումը.,,

Ես անգամ, սիրելի ընթերցող, պիտի բաժականանանք մի երկու կարծ խօսքով. Ես Ռում ուրիշ յօդածների հետ կկարդաք և պ. Գրիգորեանի սէրով և խմաստով լցված յօդածը «Մեր հայ կինարմատների մասին».

Ես համաձայն եմ Ռուսիայի կանանց զրութեանը, բայց չեմ կարող համաձայնել նորա յայտնած կարծիքին թուրքաստանի կանանց զրութեան մասին. Ես կարծումեմ, այո և զինում,որ թիւրքիայի կանայքը առավել հմուտ և զործունիա և մտածող են քան Ռուսիայի կանայքը.

Մեզանում խմբագրողութիւն (րէդակտօրութիւն) մի մեծ

բան չէ, նայիլով նորան, ինչ որ տեսնում ենք (Թիֆլիսում, բայց Թիֆլիսում, որտեղ կարգում են և քննում են զրվածը, այնտեղ չէ կարող իւրաքանչիւր . կիրք պաշտօղ անձը խմբագրող դառնալ .

Սոստանդնօպօլսում, եթէ չեմ սխալվում, մի կինը խմբագրում էր «Ախտա» անունով օրագիր . Մեր կանայքից չենք կարող իհարկէ (և ոչ այդ մարդիկներից) ելլօպացի կանանց դործունէութիւնը պահանջել . . .

Պ. Մանդինեանը հրատարակել էր «Մեղ. Հայաս.» լրագրում մի նամակ, իբր իմ և պ. Նզնազարեանի ընդդէմ . Պ. Մանդինեանը չէ կամեցել հասկանալ ինչի վերա և ինչ է գրել . . .

Մեր մասին բարի մարդիկ տարածում են, որ մենք այդ չենք ցանկանում, որ ժողովուրդի բարոյականութեանը վնասօղ թերթեր հրատարակվին, այլ դադարեն . Մենք ցանկանում ենք, մենք աղօթում ենք, որ

խելացի և ազնիվ օրագիրները շարունակվին միշտ . Սոքա Հայերի միտքը հարստացնում են և ազնվացնում են, ինչպէս խանութներ . Բայց մենք չենք ցանկանում, որ շարունակվին վատ ուղղութեան օրագիրներ . Այս ստոյգ է . Ինչ անենք? այսպիսի է արդէն մեր չար ցանկութիւնը .

Ռուսիայի Հայերի մէջ ահա ինչպէս կարելի է ներդործել . «Մեղ. Հայաս.» լրագիրը համարձակ «Հայկական Աշխարհի» համար կատէ, թէ սա շողջորթութիւններ կանէ . Ոչինչ, պ. Սիմէոնեանց, հանդամանքները աջօղում են ձեռք, շարունակեցէք, modus vult decipi, decipiatur (աշխարհը կամեցում է խաբված լինել, խաբենք ուրեմն) . Իմ երկու խօսքից, թէ «Աւանդականի» գիրը 4 մանէթ են շինել, որտեղ ավելացնելու մոռացել էի «մարտ ամսից» վերջինս հետեւեցնում է, որ մենք վատ ենք ցանկանում հայկական հրատարակութիւններին . Ուրիշ լոգիկա սպասած չենք «Աւանդականից» . Յիշված թերթը կարծում է թէ հայկական հրատարակութիւնների կողմից կարող է ձայն տալ . Մենք նորան այս կողմից ավելարդ ենք համարում . Յետոյ, թէ նորա նպատակը նոյնպէս ազնիվ է, ինչպէս «Հայկական Աշխարհին» . Փառք Աստուծուն . կարողացել են հասկացնել նորան վերջապէս թէ «Հայկական Աշխարհի» նպատակը ազնիվ է . Բայց ոչ դե չի խաբվի «Աւանդականը» ոչ մի ինդրի մասին չէ կարողացել իւր կարծիքը ունենալ որ ցոյց տար այդ կարծիքի

աշխարհներ. Ահրջապէս որտեղ է նորա համակրութիւնը դէպի „Հայկական Աշխարհի“ նորա ճանաչած ազնիւ նպատակը, ցանկութիւնները, որտեղ է? Նորա բերանից դուրս է թռել այդ անմեղ խօսքը ոչինչ, զիտներ հանդամանքէլոյ, ներելի է. Եթէ լոգիկաի յարմար վարվէր „Աճառականը“, և միայն իւրան վերաբերվածը չկարդար, Սիւսանի „Ծաղիկ“, օրագրի մասին ասված մեր կարծիքը կարելի է սթափել նորան, որ մենք հայկական հրատարակութիւններին վատ չենք ցանկանում. Մենք ոչ միայն վատ չենք ցանկանում, այլ համակրում ենք և սիրում ենք ամէն ազնիւ և խոհեմ օրագիրները,

Մենք մինչև անդամ վատ չենք ցանկանում թիւիշիսի „Մեղ. Հայաս.“ լրագրին, փոյթ չէ, որ պ. Սիմէօնեանցը հարկավոր է համարում ծանուցանել իւր ընթերցօյններին, թէ պ. Աստիանէն սիրում է ջերմ սենեակում նստել. Մենք ցանկանում ենք, որ այս վերջինս լինէր գոնէ փոքր ինչ ալիւի ճամարտախօս, փոքր ինչ պակաս պայմանավոր. Չէ, իմ „Աճառական“, ինչ կամենում էր ասացէք, բայց ձեզ չե՛ հաճառաւ ոչ ոք, որ „Հայկական Աշխարհը“ վատ ցանկանում լինէր բարի, ազնիւ և խելացի դործին. Նա վատը ցանկանում է միայն յիմար և վատ գործին. Նա վատ է ցանկանում, բոլոր սրտով ատում է

անիմաստ օրագիրները, որովհետեւ նորա վնասումին բարոյականութեանը, մենք ուրախութեամբ կընդունենք այդպիսի օրագիրների դադարման լուրը. Իսկ թէ Ռուսիսում որին է ցանկանում վատը „Հայկական Աշխարհը“, թոյլ եմ տալիս եղբայրակեալ „Աճառականին“, և մի մերձ իմաստ (եթէ չէ մեռել) օրագրին.

Սիւսանի „Ծաղիկ“ օրագիրը դանդաղում է պ. Ռախմանեանից, որը Մեքոպեան վարժարանի տեսուչ է. Բոլոր հաճառ ընծայելով. „Ծաղիկ“, դատողութեանը, „Հայկական Աշխարհը“, բոլորովին ցավում է գործի այս դրութեանը վերա. Բոլոր մեր ուսումնարանները, մեր բարոյական առաջադիմութեան միակ միջոցներ անմխիթար դրութեամբ հոգեվարքի են նմանում. Ինչ պիտի անենք, ազնիւ „Ծաղիկ“?

աշխատել հարկավոր է ուսումնարանները ազատել այն անձների ձեռքից, որոնք նվիրած չեն Հայերի բարոյական առաջադիմութեան հոգսերին. Ձեզ, . . . »Վաղիկ», և Ձեր պէսներին ձեր անկախ դրութեամբ նշանավոր և նախանձելի դեր է վիճակվում այս գործում:

Նոյն »Վաղիկ» օրագրում (1867, փետր., №132) պ. Ոսկանեանի, Մեսրոպեան ուսումնարանի տեսչի մասին (սորա վերա ասել էինք մի խօսք »Հայկական Աշխարհի» նախընթաց Քոում) ուրախալի տեղեկութիւններ չկարդացինք. Այնուամբար պ. Ոսկանեանը հարկավոր բարեխղճութեամբ չէ կատարում իւր պաշտօնը. »Վաղիկը» մի յօդվածով, որի նպատակն է բողոքել »սուտ ազգասիրութեան դէմ, լուսավորութեան, գիտութեան սուտ սիրողների դէմ» պատասխանում է »Արշալոյս Արարատեան» օրագրին, որը պաշտպանել է պ. Ոսկանեանին. Բայց մեզանում ևս յայտնի է, որ »Արշալոյսը» ծեր օրագիր է... Յօդվածից երևում է, որ պ. Ոսկանեանը սակավ է լինում ուսումնարանում, ուսումնարանը էապէս իւր առաջվան դրութիւնում է, պ. Ոսկանեանը խոստացված կանոնադրութիւնը չէ շինել, և ուսումնարանում կարգ չկա, օրինավոր պրօգրամը չկա հայկական լեզվի և պատմութեան համար:

Յավալի է բոլորովին գործի այս դրութիւնը, բայց միևնոյն ժամանակ անհասկանալի է, թէ ինչպէս մի Ամիւռնաի նման բաղադրում կարելի էր գործը այդ աստիճանին հասցնել. Ստոյգ է, որ հայկական ժողովուրդը այնտեղ դեռ իրավունքին սիրահարվել չգիտէ, բայց ինչի Ամիւռնաի անպարար ներգործող անձները թոյլ կտան գործի այս ուղղութիւնը:

»Հայկական Աշխարհը» բոլորովին համաձայն է »Վաղիկին», որ հայկական ազգը այնտեղ ինչպէս երէկ, նոյնպէս և այսօր վերջին աստիճանի թշվառ է. . . .

Լօնդօնի Աթէնէում գրականական օրագրում (1866, սեպտեմբ. 22) գլխական պ. Հայտ Ալարբը ընդարձակ յօդված է տպել, որը յետո օրինակվեցավ քանի մի զլխավոր անգլիական և ամերիկական օրագիրներում: Այդ յօդվածը վերաբերվում է Հայերին—լեզվին և ժողովրդին. Գիտական Անգլիացին դուրս է բերում, անպացուցանում է, որ Անգլիաի Վիկտօրիա Թագուհի Արշակունի հայկական Թաղավորների ցեղից ծագում ունէ. Այս յօդվածը մասամբ Թարգմանված էր հա-

յերէն «Մանգուլ» օրադրում. Յետո պ. Ս. միրզա Սանանդեղյն թարգմանել է և տպել է Սմիւռնաում. Այն այս պարոնը «Ծաղկում» (1866, դեկ. 2) տպված յօդվածով պատմումէ այս գործի մանրամասէրը.

Աոստանդնօպօլսում առանձին թերթով տպված մի յայտարարութիւն կարդացի պ. Սիսակ Միսաքեանի ստորագրութեամբ, 1867, յունվ 1. Այդ յայտարարութիւնը ուղղված է դէպի Հայէրը. «Թիւրքիայի Հայկական ժողովրդի թշվառութեան վտանգին հասած լինելը զգալով, ասված է յայտարարութեանում, իսպառ յուսաբեկած վհատեցան Հայէրը. Ունտի աղգին շատ մեծ և լուսավորված մասը ստիպօղական պարտք և կարևորութիւն մի զգալով մեր հարստատ մայրնի լուսավորչական սուրբ եկեղեցին բաժան բաժան լինելուց ազատ պահելու նպատակով լուսավորչեան անողնով ընկերութիւն մի կազմելէ.»,

«Մանգուլ» օրագիրը փոքր ինչ առաջ սոյն նորակազմ լուսավորչեան Րնկերութեան վերա համառօտ անդեկութիւն մի արած ժամանակ, ասած էր, թէ եկեղեցական բարեկարգութեան ձեռք զարկած լինելով, արդէն մէկ կողմից ևս բարեկարգված և արբազրված եկեղեցական գրքէրը հետզհետէ տպագրել տալու վերա է. Սորա վերա ինքն պ. Միսաքեանը քանի մի ղիտօղութիւններ է անում, ինչդրելով այս մասին լուսավորչեան Րնկերութեան ներօղութիւնը և ուշադրութիւնը.

«Մեղ Հայաս.» լրագրի 11 Ձեռմի նամակ կարդացի դէպի խմբագրող Աոստանդնօպօլսից. «Նամակի սկզբում յիշված է, որ այդ նամակը ստացել է խմբագրողը «Кавказ», լրագրում տպվելու համար. Այն նամակը նոյն ձևով տպված էր նորանից քանի մի օր առաջ ռուսական «Кавказ», լրագրում.

Պ. Միմէօնեանցը, տպելով այդ նամակը, չէ կամեցել ասել ինքն է ստացել այդ նամակը և տվել է «Кавказ»-ի խմբագրողին ռուսերէն իւրանից առաջ տպելու, թէ ինքն «Кавказ»-ից է թարգմանել. Եւ մի օր ասացի, որ պ. Միմէօնեանցը սիրումէ խօսքը վարդօղրել.

Պ. Միմէօնեանցի ընդհանուր պատմութեան դասագրքի մասին իմ կարծիքը ես մի օր կասեմ.

Խաւար պաշտօղին լոյսը սիրել տալ, ստութեան պաշտօնեանին ճշմարտութիւն խոստովանել տալ անկարելի է.

Մեր օրացիլը հրատարակվում է թողուրականն «Մեղ. Հայաս., լրագրի խմբագրողը և նորա թիֆլիսաբնակ նամակագրողները. Նորին մի քանի շաբաթ կարող է պ. Սիմեոնյանցը լցնել իւր թերթերը . . .

„Մեղ. Հայաս.“

լրագրի ստորագրողները կարող են իհարկե ուրախանալ, և խմբագրողն շնորհակալութիւն մատուցանել, ու այնքան նոցա զարդացնող, նոցա խնայականութիւնը հարատւացնող յօդվածներն կարգում այս լրագրում: Ընթերցողներս գիտնու մեր կարծիքը «Մեղ. Հայաս» լրագրի մասին. Աւստի մենք ընթերցողներին ուշքը դարձնում ենք, եթէ պատահմամբ տարին երեք չորս օրինավոր յօդված է պատահում նորանում, իսկ նոցա հետ խօսք ու զրոյց անելը ավելորդ եւ համարում, ուստի կարող են հանգստանալ «Մեղ. Հայաս.» լրագրի թիֆլիսաբնակ նամակագրողները. . . . Ձեր ավելորդախօսութիւնները նշանակութիւն չունեն ոչ մեղ համար և ոչ ոքի: «Հայկական Աշխարհը» ընդունվում է, տարածվում է, ընթերցասիրվում է, առողջախա Հայերի կողմից.

Իմ քանի մի ձեռքիս խօսքերով թիֆլիսի հայկական թատրոնի . . . մասին գրգռվեցան իմ ընդդէմ՝

մի ամբողջ ընկերութիւն—դերասանները և նոցա համար սիւններ պատրաստող տնածին դրամատուրգները: Եւ տեսէք թէ դոքա ձեռնարկութենից դառնացած ինչ անխորհուրդ յօդվածներով լցնում են «Մեղ. Հայաս.» լրագիրը.

Եպրիլի 7-ին Ա. Կահաբա Գեորգ Աթոռիկոսը մտավ թիֆլիս. թիֆլիսի ժողովուրդը և հոգեւորական դասը փառավոր հանդէսով ընդունեցին Նորին Ա. Կահաբաութիւնը.

Ա. Կահաբա Աթոռիկոսի հետ եկան և Լճմիածնից հրավիրակի դնացած սրբազան Սարգիս արքեպիսկոպոսը (սրբ. Մակար արքեպիսկոպոսը մի օր առաջ էր եկել), Գարսի առաջնորդ սրբ. եպիսկոպոսը, գերապատիվ Նորէն վարդապետ Գալֆայեանը, գեր. Սիմեոն վարդապետը, Լեւոնասպի փոխանորդ, գեր. Յովհաննէս վարդապետը, գեր. Պետրոս վարդապետը, Ա. Կ. Հ. օր գավազանակիր, գեր. Ստեփան վարդապետը Ա. Կ. Հ. օր կոնդակագրող, մեծ. Երեմիկ Եփէսոյի Նշվուղեանը և ուրիշներ.

Նախընթաց օրը, ապրիլի 6-ին, հայ քաղաքացիներ Մցխեթա ստասիօնում ընթրիք պատրաստեցին.

Վեհափառ Վաթողիկոսի մոտք գործելու օրը Վեհ-րացի սկսած ժողովուրդը բռնած ունէր բոլոր ճանապարհը, թէև եղանակը անպիտան էր. Մեծ Խշտանը ուղարկել էր Վե-րա իւր սեփական կառքը՝ Նորին Վեհափառութեան համար. Թէթլիսի առաջնորդ սրբազան Մակար արքեպիսկոպոսը, և բո-լոր հոգևորականները զգեստավորված սպասումէին Վեհ. Վա-թողիկոսին Ալէքսանդրեան պարտէզի մօտ. Ուղիղ կէսօրեան 12 ժամին հասավ Վեհափառ Վաթողիկոսը նշանակված տեղ և, ընդունելով սրբազան Մակար եպիսկոպոսից խաչ և զավա-զան, կանգնեց ամպհովանու տակ, որը բռնած ունէին պատ-վավոր քաղաքացիները, և խուռն բազմութեամբ շրջապատված սեղոյից իւր քայլը դնելով Վանքի մայր եկեղեցի, անցնելով Փո-խարբա Մեծ Խշտանի պալատի առաջ. Եկեղեցում մտնելու քից յետո Մակար արքեպիսկոպոսը գրաբառ լիզվով ողջու-նեց և շնորհավորեց Վեհափառ Վաթողիկոսին զալուստը և ասաց քանի մի իմաստուն և խորհրդավոր մտքէր. Վե-հափառ Վաթողիկոսը ողջունեց և օրհնեց ժողովուրդը, հրա-պարակական շնորհակալութիւն մատոյց նոյնպէս Ռուսիայի Այս-սրին նորա հոգատարութեան համար իւրան Վաթողիկոսի և Հայերի մասին.

Այստեղ անշուշտ կամենումեմ մտաբերել նոյնպէս այն նշա-նավոր խօսքերը, որ ասաց Վեհափառ Հայրը Իւր առաջին հայրական ողջոյնից և օրհնութենից յետ. «Այլև աղաչենք Աստուծուց, ասաց Վեհափառ Վահանայապետը, որ Նա աղատ պահէ միշտ ս ա տ ա ն ա ի գ ա յ թ ա կ ղ ու թ ե ն ի ց և չ ա Ր զ ր պ ա Ր տ ու թ ե ն ի ց մ ե Ղ և ձ ե Ղ . » Վեհա-փառ Հօր այս խորհրդավոր խօսքերը առաջարկումենք ամէն Հայ—մարդի խորին ուշադրութեանը, որովհետև սոքա են և Այնտարանի փրկարար խօսքերը.

Վեհարանի դրան առաջ դօկտօր պ. Բաստամանը նոյն-պէս ճառ կարդաց. Վեհափառ Վաթողիկոսը օրհնեց ժողո-վուրդը և մտավ վեհարանը.

Ռուսիաբնակ Հայեր! Հնորհավորենք մեզ մեր եկեղեցու Գլխի զալուստը. Մեր ականջին Վեհափառ Վաթողիկոսի

անունի հետ հայկական եկեղեցու բարեկարգութեան, հայկական եկեղեցու անդամների մտավորական և բարոյական առաջադիմութեան ձայն լսվեցավ.

Բողոքովին յոյս ունենք, որ Վեհափառ Հօր շնորհով պիտի բարեկարգվին մեր ուսումնարաններ, մանավանդ մեր հոգևոր ուսումնարաններ հայկական եկեղեցու անդամների զարգացման և առաջադիմութեան համար. . . .

Անխորհուրդ, պատահական չէ, Վեհափառ Հայր, եթէ լուսահոյի, անմոռանալի Ներսէս և Վեհափառ Գեորգ Աթոռիկոսների անունները միասին դասավորելու կհամարձակին ոմանք հայկական ազգիս բարոյական առաջադիմութեանը և բարեբաղդութեանը աւելացող մարդիկ.

Եպրիլի 9-ին կիւրակէ օրը կէսօրեան 1 ժամին Վեհափառ Աթոռիկոսը, սրբազան Մակար և Սարգիս արքեպիսկոպոսների, գերապատիվ Խորէն վարդապետի և ուրիշների հետ այցելութիւն գնաց Փոխարքա Մեծ Խշիանին և հանդիսավոր կերպով ընդունվեցավ Ն. Ա. Բ. կողմից. Վեհափառ Աթոռիկոսը Մեծ Խշիանի ձեռից Ելէքսանդր Նէվսկու շքանշանը ընդունեց.

Երրորդ օրը Փոխարքա Մեծ Խշիանը ինքն այցելութիւն գնալ բարեհաճեց Վեհափառ Աթոռիկոսին վեհարանում, որտեղից Նորա Վանքի մայր եկեղեցի գնացին և մաղթանք մատոյց այնտեղ Վեհափառ Հայրը.

Եպրիլի 9-ին Ծաղկազարդի կիւրակէի երեկոեան ժամին գեր. հայր Խորէնը մի հիանալի բարոզ ասաց Վանքի եկեղեցում և ունկնդիրների ուշադրութիւնը միանգամայն զրաւեց. Գեր. Խորէն վարդապետը մեծ մասի համակրութիւն ունէ իւր ուղեկից ամէն տեղ. Գիտնական և լուսավորված Խորէն վարդապետը 19 դարի Հայկի սիրելի բանաստեղծ է, 19 դարի նշանավոր սակավաթիվ զրօղներից մին է. Հ. Խորխոռունու խոր թափանցող քաղցր և իմաստալի երգերի նվազը այո լավումէ և կլավի դեռ երկար մտածող Հայերի ականջին. . . .

Նորին Վեհափառութիւնը Քրիստոսի Յարութեան օրին բարեհաճեց սուրբ պատարագը Խնքն մատուցանել փառավոր հանդէսով.

Պատարագից յետո տօնին բոլորովին յարմար և խելացի բանասացութիւն արեց եկեղեցում Վեհափառ պատարագամատոյցը:

Ժողովրդից շատերը ցավումէին, որ, չիմանալով թէ պատարագամատոյց պիտի լինի Մեծ Քահանայապետը, այդ հիսսքանչ հանդէսի տեսութեանը չկարողացան արժանանալ:

Օրագրիս խմբագրողը Վեհափառ Հօրը ներկայանալուն և Նորա սուրբ Աջը համբուրելուն նոյնպէս արժանացաւ: Վեհափառ Հօր առաջին խօսքը «Հայկական Աշխարհ» օրագրի մասին եղած է. Համակրութիւն յայտնելով ազգային գրականութեան տարածվելուն և ծաղկելուն, Նորին Վեհափառութիւնը ցավ յայտնեց, որ «Հայկական Աշխարհի» տառափոխութիւնները կարօղ էին գրականութեան փաստակար լինել. «Հայկական Աշխարհի» խմբագրողը, դնահատելով Վեհափառ Հօր բարձր ուշադրութիւնը, ուրախէր, բոլորովին ուրախ, որ Վեհափառ Հայրը դէպի օրագրականութիւնը ուշադիր լինելու կբարեհաճէ և «Հայկական Աշխարհի» թերութիւններ համարված տառափոխութիւններին ողորմած և ներօղ աչքով կնայեր, առաջարկելով հին ուղղագրութեանը վերադառնալ:

Ընդհանուր հայկական ազգը ընտրեց Վեհափառ Գէորգին բոլոր Հայերի Վաթողիկոս, և Նորան իւր եկեղեցու Գլուխ կճանաչէ. Ապա Նորա բարի և խելացի մտքեր և ազնիվ ցանկութիւններ համարված պիտի լինին ամէն առողջամիտ Հայից ազգի մտքեր և ցանկութիւններ. Այս պատճառով «Հայկական Աշխարհը» հարկավոր կհամարէ, առաջին անգամին, յտառի տեղ հ տառի գործածութիւնը դադարեցնել, ուստի այսուհետև յ տառը կգործածվի այն ամէն տեղէրում, ինչպէս գործ կածվէր գրաբար լեզվում. Իսկ միւս տառափոխութիւնների մասին Վեհափառ Հայրը խմբագրողիս հետ դարձեալ խորհրդածելու կամքը ողորմածաբար յայտնել բարեհաճեց:

Վերջացնեմ այսօրեան իմ կարճ խօսքս, շնորհավորելով ընթերցողներին և բոլոր Հայերին Վրիստոսի Յարութիւնը, մաղթելով և պաղատելով կենսատու Փրկից բարոյական փրկութիւն տգիտութենից և խավարից այն բոլոր Հայերի համար, որոնք կարօտութիւն ունեն

Ապրիլի 20.

ԹԻՖԼԻՍՅԻ ՀԵՅ.

ՃՇՄԵՐՏՈՒԹԻՒՆ ԵՎ ԿՈՎԼԻՐ (Վէյնրէրգլը)։

Երբ վերջապէս Պիւթագորը

Եւր տէօրէմը բացատրեց,

Եստվածներին իմաստասէր

Գոհութիւնը տալու գնաց.

Եյնտեղ անմահ աստվածներին

Նա զոհ մատոյց հարիւր կովը.

Եյնուհետեւ միշտ անփոփոխ,

Երբ աշխարհում ճշմարտութիւն

Լոյս է տեսնում և մեր մտքեր

Նոր խնջոյքի է հրավիրում,

Մահի վշտով, դողով բռնված,

Սարսափումն խեղճ կովերը.

ԻՇՅԵՆ ԻԵԳՐԵՏՈՒՆ.

Խմբագրող—Հրատարակող ԱՏԵՓԵՆՈՍ ԱՏԵՓԵՆԷ.

ՊԼՏԱՄԵՆՆԵՐ ԽՄԻՆԳՐՈՒԹՅԱՆ ԿՈՂՄԻՅ.

Պէտէրբուրգ, Ռ. Գրիգ. Ձեր յօդածը „Մի քանի խօսք սկզբնական կրթութեան վերա՝ ստացանք. Աաշխատենք Ձեր յանկութեան համեմատ տպել.

Թիֆլիս, Յով. Գեղ. Ձեր „Բուն և Մաքնիսականութիւն՝ յօդածը շնորհակալութեամբ ընդունեցինք.

Եկատէրինօդար, Համ. Իփ. Ձեր ուղարկված երկու տետրակներ ստացանք. Բոլորովին համաձայն եմ, որ դոքա պիտի այնպէս տպվին, ինչպէս կան. Պ. Սիմէօնեանցից դեռ ևս չկարօղացանք Ձեր յօդածը ստանալ.

Ղլլար, Յով. Բուչ. Ձեր նամակը ներկայվածօվ շնորհակալութեամբ ստացանք. Չհասկացանք թէ ինչի չէր յիշել եթէ „Հայկական Աշխարհի՝ յունվարի № ստացած էք արդէն մարտի 24ին.

Ղլլար, Յով. Եստփ. Բոլորովին շնորհակալ ենք Ձեր զգացմունքի համար դէպի „Հայկական Աշխարհը“. Եթէ կարելի կլինի, կտպենք Ձեր վօդէվիլը. Բայց կարծում ենք — առավել յարմար և շուտ կլինէր, եթէ կամենաք առանձին տետրակօվ հրատարակել, և այս մասին գործակատարութիւնը մեր վերա յանձն կառնենք.

Մօսկվա, Վլար. Նզիազ. Ձեր ուղարկված ճառերը ստացանք և ահա հրատարակեցինք ի տրամութիւն իմաստուն Հայերի. Ձեզ, ագնիվ երիտասարդ, Ձեր գործակատարութեան համար շնորհակալութիւնա ընդունել կինդրենք.

Ուսանողական ընկերութեանդ, որի հաշիվը այս № ումահա հրատարակեցինք, „Հայկական Աշխարհի՝ խմբագրութեան կողմից հասանելի անցած տարվան յունիսից մինչև եկօղ յունիսը տարեկան 24 մանէթը Ձեզ ուղարկելու պատիվ ունեցանք.

Ղլլար, Վլար. Նար. Տեղիդ հայկական ուսումնարանի „Հայկական Աշխարհը՝ Միքայէլ Սեփանեանի հաշիվօվ է ուղարկվում.

Մօզդօկ, Գեոր. Տէրիճ. Վ. Եհափառ Գեորգ Աթողեկոսի պատկերները ուղարկվեցան Ձեզ, ինչպէս ցանկացել էիք.

- 11 Նամակ Մօսկվայից — Հայկ. Աշ. օրագրի լեզվի կանոնների մասին — (Խմբագրութեան ծանօթութիւն), օրիորդ ՍԵՒՕՄԷ՝ ՍՏԵՓԵՆԵՆ 136.
- 12 Մեր Ներքին Գործեր. (Հայկական կանոնց մասին յօդվածը. Իմ կարծիքը. Բարի մարդիկների տարածված լուրերը մեր մասին. Մեր ցանկութիւնը ավելի, խոհեմ օրագիրներին. — Սմիւռնայի Մեսրոպեան ուսումնարանը և պ. Ոսկանեանը. Անգլիայի Վիկտորիա թագուհու Հայկական Արշակունի ցեղից ծագումը. Վոսափորեան Ընկերութիւնը Աստանդնօպօլսում. Մեղ. Հայաս. լրագրի անձնութիւնը. Նոր անբարեացականութիւնը ղէպի մեզ. Վեհափառ Գեորգ Աթոռիկոսի գալուստը. Այցելութիւնը Մեծ Խնանին. Խորէն վարդապետ Գալֆայեանը. Վեհափառ Հօր պատարագամատուցումը.),, ԹԻՖԼԻՍՅԻ ՀԱՅ. 139.
- 13 Ճշմարտութիւն և Աովեր, բանաստ. Վէյնբերգից, ԻՐԽԵՆ ԲԵԳՐԵՏՈՒՆԻ. 148.
- 14 Ծանուցմունք, կազմի երկրորդ երեսի վերա
- 15 Պատասխաններ Խմբագրութեան կողմից, կազմի երրորդ երեսի վերա

Թիֆլիսում «ՀԱՅԿԱՆԵՆ ԸՇԽԱՐՀ» օրագրին կարելի է ստորագրվել միայն զբաղաճառ պ. Ավետիք Լեւնիադեանի մագաղինում. Օրագրիս տարեկան գինն է 5 մանէթ.

Օտարաքաղաքացիները թող բարեհաճ են դառնալ ուղղակի ղէպի խմբագրողը այս հասցեով: Степану Степане. Въ Тифлисъ. Въ Редакцію армянскаго журнала „Армянскій Миръ».

Дозволено цензурою. Тифлисъ. 20 апр. Տպարան Միլիթովի.